

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Korupce a klientelismus v komunistických režimech –
příklad Československa**

Karel Šnajdr

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

**Korupce a klientelismus v komunistických režimech –
příklad Československa**

Karel Šnajdr

Vedoucí práce:

PhDr. Vladimír Naxera

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Rád bych poděkoval vedoucímu mé práce PhDr. Vladimíru Naxerovi za odbornou pomoc, vsřícnost a čas, který mi věnoval při psaní této bakalářské práce.

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Vymezení základních pojmů	4
3. Dělení korupce dle typu	6
3.1 Velká korupce	6
3.2 Malá korupce	7
4. Úplatkářství	8
5. Vývojová stádia korupce	9
5.1 Stádium náhodné korupce.....	9
5.2 Stádium systematické korupce.....	9
5.2.1 Stádium spontánně regulované korupce.....	10
6. Institucionalizace korupce	10
7. Stranická patronáž.....	12
8. Specifické rysy komunistického režimu	14
9. Korupce v historických souvislostech.....	16
9.1 Nomenklaturní elity a jejich zapojení do korupčního jednání	19
10. Československá ekonomika a černý trh	21
10.1 Centrálně plánované hospodářství	21
10.2 Historický exkurz do vývoje Československé ekonomiky	23
10.3 Stínová ekonomika	26
10.3.1 Definice stínové ekonomiky.....	26
11. Praxe velké a malé korupce v československé společnosti.....	29

11.1 Korupce v podnikovém sektoru	29
11.2 Korupce v každodenním životě občana Československa	30
11.3 Konkrétní případy korupčního jednání	32
11.3.1 Případ generála Šejny	32
11.3.2 Případ Babinský	34
12. Postoj strany k problematice korupce a klientelismu	35
13. Korupce jako dědictví komunismu	37
14. Závěr	39
15. Resumé	42
16. Seznam použité literatury a zdrojů	44
16.1 Odborná literatura	44
16.2 Internetové zdroje	50

1. Úvod

V současné české společnosti se stále častěji tematizuje otázka korupce a klientelismu. Mnohé názory vnímají tyto fenomény jako produkt porevolučního vývoje, nicméně je třeba si uvědomit, že korupce a klientelismus bujely i v období komunismu. Ve státech takzvaného východního bloku se občané každý den setkávali se specifickými klientskými vazbami, které fungovaly na principu vzájemných laskavostí a protislužeb vůči druhým, a často se do nich také zapojovali. Jen tak bylo možné uspokojit některé požadavky, které oficiální trh nebyl schopen v dostatečné míře zajistit. To vše doprovázely drobné úplatky a další specifické snahy o zajištění výhod. Vedle oficiální ekonomiky tedy existovala i tato „šedá sféra“, kterou tehdejší propaganda odmítala a vyhraňovala se vůči ní (či ji alespoň tiše tolerovala), zároveň si však uvědomovala její reálný dopad na hospodářství celého Československa, a to jak v pozitivním, tak i negativním slova smyslu.

Řada pozůstatků tohoto předrevolučního vývoje přetrvává dodnes. Stále se setkáváme se specifickými vazbami, které mají zajistit vliv a profit konkrétním osobám či skupinám. Rozdíl oproti době dřívější je však především v míře informovanosti o tomto jednání. Komunistické režimy totiž neměly přílišný zájem o medializaci těchto negativních fenoménů, a proto je spíše držely v tajnosti. Snad proto mnohé názory hodnotí komunismus jako méně korupční. Faktem však zůstává, že korupce a klientelismus byly přítomny i v předlistopadové společnosti a právě zmapování jejich vývoje by měla posloužit i tato práce. V mnoha ohledech totiž v české společnosti nacházíme paralely mezi dřívějšími projevy korupce a klientelismu a současnou situací, v níž lze v řadě momentů vyzorovat dědictví této doby (viz například Holmes 2003; Olteanu 2011). Zabývat se historií korupce je tudíž, dle mého mínění, zásadní pro tvorbu uceleného názoru na danou problematiku, a to bez uchýlení se ke zjednodušujícím interpretacím. Z hlediska časového zařazení se bude práce zaměřovat spíše na období takzvané normalizace, kdy korupce a klientelismus dosahovaly největšího rozsahu (srovnej Šimečka 1990: 132; Musil 1992: 12–13; Reed 1999: 136–140).

Cílem této bakalářské práce bude analyzovat korupci a klientelismus v komunistickém režimu Československa. Uvedené fenomény prostupovaly celou šíří společnosti, a proto se domnívám, že je dobré si představit tehdejší společnost v širších souvislostech. Je potřeba si uvědomit především rozsah korupce ve vztahu k celkovému vývoji země, která na počátku komunistické vlády byla přinejmenším ekonomicky srovnatelná s některými západními zeměmi a na jejím konci se nacházela ve velkých problémech (srovnej Bálek 2007). A právě

špatná dostupnost statků, po nichž existovala ve společnosti poptávka, často motivovala korupční jednání. Režim si tento problém uvědomoval, nicméně možnost nápravy takové situace byla malá. Budoval se tedy pomyslný étos společnosti, která nezná korupci (nebo se k ní spíše nezná). Realita byla ovšem odlišná.

Ve své práci bych se chtěl tudíž zaměřit především na následující výzkumné otázky: Za prvé, jaký byl vývoj fenoménu korupce a klientelismu v Československu v daném časovém období? Za druhé, jak byly korupce a klientelismus realizovány, kdo se na nich podílel a jaká byla motivace tohoto jednání? A za třetí, jak byly korupce a klientelismus vnímány samotným komunistickým režimem? Jaký postoj zaujímal režim k těmto fenoménům a jakými prostředky s nimi bojoval? Především na tyto otázky bych rád našel v následujícím textu odpověď.

Struktura mé bakalářské práce je následující: V první kapitole se zaměřím na teoretické vymezení tématu. Definuji zde základní pojmy související s tématem a obecná teoretická východiska. Představím některé typologie korupce a zaměřím se na zjištěné terminologické nejednoznačnosti (například dichotomii korupce – úplatkářství).

Druhá kapitola by měla alespoň rámcově představit stav československé ekonomiky a zachytit její proměny v období existence komunistického státu. V této části se také pokusím blíže nastínit fenomén tzv. stínové ekonomiky.

Ve třetí kapitole se zaměřím na stručnou charakteristiku komunistického systému Československa a jeho vztah k problematice korupce a klientelismu. V této části se budu zaměřovat na specifika, která podněcovala vznik korupčního jednání v rámci komunistického režimu.

Čtvrtá kapitola by měla analyzovat jednotlivé druhy korupce a klientelismu, jejich konkrétní projevy a rozsah v rámci Československa. V této části představím konkrétní korupční případy a případnou reflexi takového jednání v médiích a obecném diskurzu. Bude se jednat nejen o popis konkrétních případů tzv. velké korupce, ale také o uvedení konkrétnějšího popisu realizování tzv. malé korupce. Tato část by vedle mediálně zprofanovaných případů měla nastínit také způsob fungování korupce při přístupu k nedostatkovému zboží nebo nedostatkovým službám.

Další kapitola by se měla zaměřit na reflexi korupce nejen v postojích, ale i rétorice samotné komunistické strany. Orientoval bych se především na proměny postojů a rétoriky ve vztahu ke korupčnímu chování a na reflexi tohoto problému v politice strany. Z hlediska použité metodologie by práce měla mísit prvky případové a historické studie.

V rámci analýzy vybrané problematiky budu čerpat z celého spektra odborných publikací tuzemských i zahraničních autorů. Existuje určitá část odborných publikací, které se zaměřují primárně na postkomunistický vývoj, nicméně v některých případech obsahují také pasáže týkající se vývoje problematiky v období komunismu, které je stěžejní pro tuto práci. Mezi české a slovenské autory zabývající se danou problematikou patří například kolektiv autorů pod vedením Pavola Friče, který kvalitně analyzuje dané téma a uvádí čtenáře do širšího rámce celé problematiky. Jejich kniha *Korupce na český způsob* je dle mého názoru zajímavou sondou do historie a současnosti korupce. Jedná se o poměrně ucelenou studii zabývající se korupčním jednáním jak v období transformace českého státu, tak i v dřívějším období, a proto je uvedená publikace pro tuto práci velmi přínosná. Zásadní publikací je také kniha *Korupce. Projevy a potírání v České republice a Evropské unii* autorského kolektivu Dančák – Hloušek – Šimíček. Významné místo mezi českými autory zabývajícími se obdobím komunismu zaujímá také Jiří Kabele a jeho četné práce věnující se období socialismu v Československu. Za všechny jmenujme například dílo *Z kapitalismu do socialismu a zpět*, případně knihu *Výklady vládnutí v reálném socialismu*.

Ze zahraničních autorů se problematikou velmi kvalitně zabývá například Leslie Holmes, Jadwiga Staniszkis či Rasma Karklins. Fenomén korupce a klientelismu je hlouběji rozpracováván i dalšími zahraničními autory, z jejichž textů budu ve své práci vycházet. Kromě současných autorů bych rád čerpal také z některých dobových zdrojů. Častým problémem těchto pramenů je však určitá ideologická zabarvenost, a proto je potřeba k nim přistupovat s určitým kritickým odstupem. Domnívám se však, že je vhodné alespoň pro potřeby ilustrace představit i tento náhled, který bezesporu dopomůže k lepší představě o vnímání této problematiky dobovou literaturou.

2. Vymezení základních pojmů

Při zkoumání korupce narážíme na řadu možných náhledů, definic a typologií, které mohou korupci charakterizovat. Například Holmes (2003: 193) uvádí čtyři kritéria, která konstituují korupci. Za prvé korupce je vykonávána jednotlivci či skupinami, kteří zastávají veřejné funkce. Tito jednotlivci disponují určitou specifickou zodpovědností a pravomocemi. Na korupčním jednání se podílejí alespoň částečně pro uspokojení osobních zájmů a konečně jsou si vědomi toho, že jejich jednání může být považováno za nelegální, či nevhodné (Holmes 2003: 193). Uvedená koncepce dle mého názoru dobře shrnuje základní aspekty korupčního jednání, a to nejen v období komunismu. Korupce je fenoménem vycházejícím z historie, a proto je i řada definičních prvků určitým pomyslným „dědictvím historie“.

Vzhledem k poměrně značné šíři konceptu korupce někdy dochází k určité terminologické nejednoznačnosti a některé pojmy bývají mylně vnímány jako synonyma (jak uvádí například Petrovský (2007: 19) v případě záměny termínu *korupce* a *úplatkářství*). V následující kapitole se proto pokusím představit některé základní formy a koncepce vnímání korupce tak, jak jsou definovány v odborné literatuře zabývající se touto problematikou.

Pro termín *korupce* neexistuje univerzální definice, která by postihla všechny její formy. Většina vnějších pozorovatelů však spatřuje určité shodné prvky, které ji charakterizují (Tanzi 1998: 565). Například organizace Transparency International definuje korupci jako: „[...] *zneužití svěřených pravomocí za účelem získání nezaslouženého osobního (soukromého) prospěchu.*“ (Transparency international 2011). Podobný přístup k definici volí také Chmelík a Tomica, kteří definují korupci jako: „[...] jednání, kterým se na určitou osobu působí různými prostředky, zpravidla prostými fyzického násilí, aby osoba jednala buď proti dobrým mravům, nebo proti svým úředním, nebo morálním povinnostem“ (Chmelík – Tomica 2011: 15). Zřejmě nejcitovanější definicí v této oblasti je však definice Josepha S. Nyeho, který popisuje korupci jako „[...] chování, které se z důvodů dosahování soukromých (osobních, rodinných, úzce skupinových) finančních anebo statusových zisků odchyľuje od formálních povinností vyplývajících z veřejné role, anebo přestupuje normy proti výkonu určitého typu soukromého vlivu“ (Nye dle Frič – Kabele 1999: 13–14).

Z uvedených definic lze dovodit, že z obecného hlediska lze korupci popsat podobně jako v definici Světové banky, a to sice jako „zneužití veřejného postavení pro soukromý zisk“ (World Bank 1997). Základním definičním znakem je v tomto ohledu zneužití moci ve vlastní

prospěch. Je však potřeba si uvědomit, že takové zneužití nemusí být pouze záležitostí prospěchu jednotlivce, ale také zisků pro potřeby svých blízkých, přátel a podobně. Stejně tak je důležité mít na paměti, že korupční chování založené na této bázi se může odehrávat také ve sféře soukromých aktivit, kde je, podobně jako ve sféře veřejné, výsledkem odlišných zájmů každého z aktérů (Tanzi 1998: 564–565).

Korupce je vztahem dvou a více subjektů a je založen na výměně, která přináší určité výhody pro obě zapojené strany. Tyto výhody mohou mít jak majetkový, tak nemajetkový charakter, například ve formě určité protislužby (Hullová 2007: 760–761). Celou problematiku dle mého názoru velmi výstižně charakterizuje Alena Ledeneva, která chápe korupci jako: „[...]převrácení (zrada, zneužití, zpronevěra, manipulace, využívání) něčeho veřejného (úřad, povinnost, majetek, důvěra, peněžité prostředky, zdroje, síla, vliv) do něčeho soukromého (výhoda, zisk, profit, benefit, prospěch, užitek, zájem)“ (Ledeneva 2009: 71).

Korupce je značně problematická z několika důvodů. Předně ohrožuje rovnost příležitostí, která je základním stavebním kamenem demokratického zřízení. Ve společnosti také způsobuje poměrně značné ekonomické i jiné škody a navíc působí negativně na formování morálního povědomí občanů (Hullová 2007: 761). Míra citlivosti vůči korupci je však individuální a určuje, do jaké míry je dané jednání považováno za korupci. Pavol Frič a Jiří Kabele vytvořili pro tyto potřeby několik definic pojetí korupce. Prvním pojetím je pojetí *legalistické*, které považuje za korupci jen takové činy, které postihuje právní řád. *Public office* definice chápou jako korupční takové jednání, které porušuje formální pravidla regulující výkon veřejného činitele. Definice *Public opinion* berou jako identifikační také kritérium veřejného mínění a jako korupční lze tedy označit takové jednání, které překračuje rámec „dobrých mravů“. Dle těchto tří pojetí lze korupci nahlížet jako deviantní chování ve smyslu překročení norem za účelem generování soukromého zisku (Frič – Kabele 1999: 14–16).

Druhým možným způsobem nahlížení je vnímání korupce jako patologického jednání. Pro tyto účely byla C. Friedrichem vytvořena tzv. *Public interest* definice, která vidí korupci v situaci, při níž dochází k poškození veřejného zájmu preferováním zájmu soukromého (Friedrich dle Frič – Kabele 1999: 15). Problematickým bodem je však v tomto ohledu určení onoho veřejného zájmu. Korupce může být také realizována se snahou maximalizovat svůj zisk. Jacob van Klavern ve své definici uvádí, že „[...] veřejný činitel považuje svůj úřad za

obchod (byznys), jehož zisk se snaží maximalizovat [...]“ (van Klavern 1957 cit. dle Frič – Kabele 1999: 17). Úskalím této definice je však absence zřetelných kritérií, která by pomohla korupci rozlišovat (Frič – Kabele 1999: 15–18).

Korupce je širším sociálním fenoménem a sama o sobě vytváří specifický systém s vlastními pravidly, vnitřními mechanismy a specifickou dynamikou. Není pouhým souborem korupčních deviací náhodně postavených vedle sebe. Korupční jednání je v mnoha situacích normativně regulované a samo o sobě má normotvorné účinky. Vytváří nová pravidla, která si však konkurují s již existujícími oficiálními pravidly a prostředí se stává sociálně dezorganizované. Korupce získává hluboké sepětí se společností, v níž si korupční normy jednání osvojují široké sociální skupiny (Frič 2001: 65–68). Šíří se korupční klima, které posiluje korupční mikrosystém směrem dovnitř a směrem ven ovlivňuje veřejné mínění. Vytváří se představa, která chápe korupci jako *de facto* legální chování, které se v důsledku takového způsobu nahlížení stále opakuje (Chmelík – Tomica 2011: 20). Takováto situace výrazně ztěžuje možný boj proti korupci vzhledem k všeobecné neochotě opouštět tyto výhodné vzorce jednání (srovnej Frič 2001: 68).

S přihlédnutím k předcházejícím definicím lze vyvodit hlavní znaky korupce. Prvním ze znaků je nepoctivost vyplývající ze zneužití vlastního postavení. Korupce je vedena ziskovými cíli a touhou po zisku či osobním prospěchu. Korupční vazby neexistují jen v rovině vztahu veřejného činitele a soukromé osoby, ale také mezi soukromými osobami navzájem. Zároveň se nejedná jen o vztah dvou subjektů, ale tří, v němž třetím subjektem je „poškozený“, který je vystaven negativním důsledkům korupčního jednání. Ve společnosti, kde najdeme takto fungující korupční prostředí, přestávají v konečném důsledku veřejné instituce fungovat ve prospěch občanů, ale stávají se prostorem pro realizaci soukromých zájmů (Štička a kol. 2008: 18–20).

3. Dělení korupce dle typu

3.1 Velká korupce

Termín velká korupce (v literatuře označována jako *grand corruption* či *political corruption*) označuje vliv na formování politických rozhodnutí, práv a pravidel (Pedersen – Johannsen 2005: 6). Alternativní definice velké korupce mluví o korupci jako o „[...] činnosti, která nahrazuje veřejně prospěšné chování chováním soukromě prospěšným takovým způsobem, že

podvrací normy, které regulují výkon pravomocí, a tudíž ohrožuje docílení veřejného blaha“ (Philip cit. dle Frič – Kabele 1999: 124). Dochází k výměně, která však překračuje hranice politické sféry a rozvíjí se až do té míry, že stát není schopen tyto prvky řídit a systém má sklon ke korupci¹ (Reed 1999: 123). Nejčastěji bývá velká korupce spojována s korupcí politických špiček a vrcholných představitelů veřejného života. V rámci této sféry se rozhoduje o velkých a zásadních záležitostech, podílí se na ní více zkorumpovaných článků a přináší velký prospěch jak korumpujícímu, tak i korumpovanému (Vymětal 2006: 13).

Nejčastější podobu velké korupce tematizuje například Rasma Karklins (2002), která se však ve své práci zaměřuje na období po pádu komunismu. Domnívám se však, že její typologie je vhodně aplikovatelná i na období před pádem komunismu, protože popisuje projevy velké korupce, které v mnoha případech přetrvávají právě z období komunismu. Velká korupce v jejím pojetí může mít podobu zpronevěry veřejných zdrojů, nadužívání veřejných zdrojů a profitování z nich, zneužití veřejné moci při zadávání veřejných zakázek, nepotismu², klientelismu či „prodeje“ pracovních míst (Karklins 2002: 24).

3.2 Malá korupce

Malá korupce či také byrokratická korupce (v literatuře se vyskytují termíny *petty corruption* či *grasroot corruption*) je, jak uvádí Vymětal (2006:14), protikladem k velké korupci. Lze ji však také chápat jako podobnou formu jednání, jakou je velká korupce, ovšem na jiné úrovni a v jiném rozsahu. V tomto ohledu lze totiž situaci rozumět tak, že pro oba typy korupce existují určité společné motivace. Můžeme tvrdit, že přirozenou součástí lidského chování je snaha získat „to nejlepší“ pro sebe a své bližní. Jedinec tímto způsobem sice dojde k zisku, nicméně takový zisk je často vytvořen na úkor okolí (Petrovský 2007: 16). A právě zisk na úkor druhých je, dle mého názoru, společný oběma typům korupce, ačkoliv je širší dopadů takového jednání odlišná.

Někteří autoři definují malou korupci jako chování, které se zpětně snaží ovlivnit již přijatá politická rozhodnutí, tj. nezasahuje do samotného procesu přijímání rozhodnutí (Pedersen – Johannsen 2005: 6). V obecné rovině je však malá korupce onou „korupcí v běžném životě“, ve smyslu korumpování nižších úředníků, policistů a dalších. Vstupuje do ní větší množství

¹ Příkladem takového systému je státní socialismus.

² Pojem nepotismus označuje situaci, kdy je do veřejného úřadu prosazován člen rodiny, příbuzný, či oblíbenec (Petrovský 2007: 19).

účastníků, nicméně výše úplatků je nižší než u velké korupce. Tato drobná korupce je v mnohých zemích brána jako relativně běžné a akceptovatelné jednání a přirozená součást kultury (Vymětal 2006: 14). V rámci sféry malé korupce může být často obtížně rozlišitelná, vzhledem k množství stádií, kterých může nabývat a které popíšu dále v textu. Jednotliví úředníci podílející se na korupci disponují specifickými pravomocemi a často vytvářejí poměrně efektivně fungující korupční sítě, či navzájem uzavírají koluzní dohody (Vymětal 2006: 15). Milan Šimečka ve své knize *Obnovenie poriadku* přibližuje fungování malé korupce za socialismu v každodenním životě člověka a uvádí příklady fungování těchto neoficiálních vazeb v rámci společnosti. Specifický je především rozpor oficiální rétoriky – odmítání jakékoliv formy korupce a reality, kde úplatky a korupční jednání představují hybatele takřka všeho dění (srovnej Šimečka 1990: 150–159).

Výčet nejčastějších projevů malé korupce shrnuje Rasma Karklins následujícím způsobem: Jsou jimi především podplácení úředníků a „ohýbání“ existujících pravidel ve prospěch určitého zájmu, nadměrná regulace, „mlžení“ a špatná organizace, zneužívání kontrolních a dalších pravomocí pro vydírání a tlak v daných otázkách (Karklins 2002: 14). Takovým aktivitám bezesporu nahrává i rozbujeľá byrokracie, tolik typická pro komunistické režimy, ale i pro státy procházející tranzicí, ve kterých chyběl prvek určité morální zodpovědnosti úředníků za jejich činy (Holmes 2003: 196).

V této souvislosti je příhodné zmínit také rozlišení korupce ve smyslu ilegálního a legálního jednání. V případě korupce ilegální je zcela zřejmé, že daným korupčním jednáním došlo k porušení platného právního rámce. Dlužno podotknout, že definice korupce jakožto využívání veřejných zdrojů pro soukromý užitek postihuje pouze tuto rovinu ilegální korupce. Typickými projevy ilegální korupce je uplácení, podplácení, vydírání, padělání, či defraudace. Naproti tomu legální korupce přímo neporušuje zákon a pouze využívá nedokonalostí právního řádu, nejrůznějších klíček a ohýbání litery zákona tak, aby takové jednání bylo možné v ideálním případě legalizovat. Na pomezí legální a ilegální korupce se nachází favoritismus a koluzní jednání (Vymětal 2006: 17).

4. Úplatkářství

Typickým příkladem ilegální korupce je, jak již bylo zmíněno výše, úplatkářství. V obecné rovině chápání je úplatkářství (či také podplácení) často vnímáno jako ekvivalent termínu

korupce, nicméně tento náhled není zcela správný. Tyto dva termíny můžeme nahlížet jako vztah obecného (tj. korupce) a zvláštního (úplatkářství). Karel Petrovský definuje úplatkářství jako nižší formu korupčního jednání, v rámci něhož lze získat poměrně omezené množství nabízených výhod. Korupce má v tomto ohledu širší význam (Petrovský 2007: 19–20).

V otázce chápání tohoto pojmu je asi nejlepším náhledem na danou problematiku právní pohled. Úplatek je poskytován za účelem ovlivnění postoje protistrany a může mít jak majetkovou, tak i nemajetkovou povahu. Optikou práva můžeme úplatkářství nahlížet jako protiprávní jednání, které naplňuje skutkovou podstatu trestného činu, zatímco korupce odkazuje k rovině zneužívání moci v jakékoliv podobě (Petrovský 2007: 20).

5. Vývojová stádia korupce

Míra přítomnosti korupce ve společnosti může být pohyblivá, proto si alespoň ve stručnosti představme jednotlivá vývojová stádia, kterých může korupce nabývat.

5.1 Stádium náhodné korupce

První vývojové stádium korupce, a to stádium náhodné korupce, není příliš sepnuté se specifickými korupčními normami. Dominují zde drobné úplatky mezi jednotlivci nebo malými skupinami. Obecně platí, že tyto akty mají spíše nahodilý charakter (Kpundeh 1998: 96) vzhledem k povaze společnosti upřednostňující pověst před ziskem. V případě odhalení jsou pachatelé stíháni a odsouzeni (Frič – Kabele 1999: 32).

Stádium náhodné korupce spojujeme se snahami zájmových skupin o prosazení vlastního vlivu. Jsou pro ni typické drobné úplatky a zapojují se do ní osoby či malé skupiny, které využívají náchylnosti úředníků k této drobné (nesystémové) korupci. Veřejnost však takové chování odsuzuje, a proto existuje tlak na jeho potlačení (Kpundeh 1998: 96).

5.2 Stádium systematické korupce

Systematická korupce bují v situaci, kdy je země pod nadvládou politických elit, které se snaží pronikat do sféry podnikání a obchodování. Vzniká prostředí, kde mají výsadní postavení úředníci, kteří využívají a zneužívají svůj vliv v rámci možností vládních agentur. Taková korupce je organizovaná a opakovaná, nikoliv však všudypřítomná. Reformní snahy

jsou v tomto ohledu spíše bezzubé a často slouží pouze k uklidnění situace (Kpundeh 1998: 96). V rámci tohoto stádia identifikujeme následující dvě kategorie.

5.2.1 Stádium spontánně regulované korupce

V okamžiku, kdy selžou kontrolní mechanismy (které byly definovány u stádia náhodné korupce), dojde k tomu, že se korupce z výjimky stane pravidlem. Vznikají neformální, sankcionované, korupční normy chování, díky čemuž se korupce promění ve spontánně regulovaný sociální proces a korupce se vinou poruch v oficiálním normativním systému stane normou pro větší množství lidí (Vymětal 2006: 27).

5.2.2 Stádium organizované korupce

V rámci tohoto stádia se stupňuje snaha o zvýšení výnosů z korupce a snížení rizik. Korupce se tak stále více institucionalizuje a proměňuje se do podoby organizovaného zločinu. Hlavní roli sehrávají klientské sítě s větším množstvím zainteresovaných aktérů, kde každý plní specifickou úlohu vyplývající z jeho pozice a které pronikají až do sféry státní správy a politiky (Vymětal 2006: 28).

5.3 Stádium systémové korupce

Systémová korupce představuje situaci, kde je korupce zcela „srostlá“ s politickými a ekonomickými institucemi, je všudypřítomná a institucionalizovaná. Zapojují se do ní všechny úrovně úředníků, kterým k tomuto jednání poskytuje závdavek vlastní špatná ekonomická situace plynoucí ze špatného finančního ohodnocení jejich práce, kdy mzda nepokrývá náklady na život. Úředníci využijí svého vlivu a moci k zisku vedlejších příjmů. Snahy o reformování situace často narážejí na neochotu ke spolupráci ze strany byrokracie, či vize přílišných politických nákladů a nejasných zisků (Kpundeh 1998: 96–97).

Dochází k přetváření státních podniků do podoby jakýchsi podniků soukromých, které vytvářejí orgány pro vymáhání úplatků a kde samotní politici a vysocí úředníci organizují korupci za účelem vlastního obohacení. Stát tuto korupci garantuje a podporuje a fakticky vzniká korupční stát ovládaný zkorumpovanými institucemi (Frič – Kabele 1999: 34).

6. Institucionalizace korupce

Pro zajištění úspěšného fungování korupce ve společnosti je potřeba, aby korupce byla do značné míry organizována a institucionalizována. V systému, kde existuje určité normativní

nastavení, jsou korupční praktiky neustále vystaveny rizikům narušení a odhalení, neboť jsou v rozporu s těmito normami společnosti. Je tudíž potřeba budovat pevnější korupční vazby a struktury, které zabrání ohrožení korupčních norem či aktérů podílejících se na korupci a zároveň rozšíří oblast příležitostí pro uplatňování korupce. Tento proces se nazývá institucionalizace korupce a její nejběžnější formou je právě klientelismus (Frič – Kabele 1999: 27–28).

Termín klientelismus odkazuje k systému výměny, založenému na reciprocitě. Takový systém existoval již v tradičních agrárních a obchodních společnostech, kde zajišťoval výměnu informací, mobilitu a sociální integraci. Tento systém fungoval jednodušeji než oficiální správa, a suploval tak často nepříliš efektivně fungující oficiální byrokratický systém. Pozdější rozvoj sociálních věd s sebou přinesl i hlubší výzkum klientelismu. V obecné rovině byl definován jako dlouhodobý, nerovný vztah dvou aktérů, patrona a klienta, kteří si vzájemně vyměňují zboží s rozdílnou hodnotou. Zatímco aktér s vyšším společenským statutem, neboli patron, má přístup k hodnotným, či nějakým způsobem žádaným statkům, aktér s nižším sociálním statutem (klient) může nabídnout „pouze“ svou práci, či politickou podporu³. V rámci klientelismu panuje nerovnost mezi těmito dvěma skupinami, která má však v tomto ohledu spíše spojující charakter (Hilgers 2011: 569–570; Keller 1995: 56–57).

Nerovnost zakořeněná v klientelismu neznemožňuje kalkulaci na tržní bázi, ale spíše na bázi určitého „dobrodiní“ ze strany patrona, který štědře předává to, co je jedincům, kteří nejsou zapojeni do těchto sítí, nedostupné (Kurer 1993: 260). Vznikají specifické řetězce, které zahrnují informátory, iniciátory, zprostředkovatele či „zametače“ důkazů. Celý proces se stává dobře organizovaným, což může přinést vylepšení funkčnosti celého korupčního procesu (Frič – Kabele 1999: 29–30). A zájem o další zisky z korupce vede k dalšímu stádiu institucionalizace korupce, kterým je monopolizace. Ta je motivována snahou vytvořit korupční kartely a monopoly ve státní správě, a zajistit si tak vliv v důležitých oblastech (Benson – Baden dle Frič – Kabele 1999: 31). Další formou institucionalizace korupce je politická korupce, kde se děje korupční jednání ve prospěch politické strany a zisky z korupce putují do stranické pokladny. Vrcholným stádiem institucionalizace korupce je etatizace (Frič – Kabele 1999: 31).

³ Velmi názorné vysvětlení na příkladu Československa poskytuje ve své knize Milan Šimečka, který vidí stát jako onoho aktéra disponujícího „vzácnými“ statky (penězi, výsadami, výjezdními doložkami apod.), který si za poskytnutí těchto statků žádá pouze loajalitu a hlasitě projevovaný souhlas s oficiální politikou (Šimečka 1990: 155).

Etatizovaná korupce je přímo řízena státem. Politiku a státní správu opanují klientské sítě, a korupce se tak stává nedílnou součástí nejen ekonomického, ale i politického systému. Etatizace korupce je typická pro autoritativní a komunistické režimy, kde například sféra služeb přežívala jen díky korupci, s níž socialistický stát počítal (Frič – Kabele 1999: 31–32). Šimečka zmiňuje, že v případě Československa se vžila představa, že příjem zaměstnanců služeb tvoří napůl oficiální a napůl neoficiální příjem (Šimečka 1990: 152). Stát tuto korupci toleroval výměnou za možnost nerušeného vládnutí. Za vrchol etatizace korupce v období komunismu lze považovat vytvoření nových úřadů, které místo nestranného posuzování jednotlivých záležitostí vymáhaly úplatky. Vzájemné sepětí korupce a státu bylo natolik velké, že jeho prostřednictvím mohla oficiální moc pronikat do společnosti (Frič – Kabele 1999: 32).

7. Stranická patronáž

V terminologickém výčtu bych také rád zmínil termín stranická patronáž. V rámci odborné literatury je tento termín často spojován s nižší mírou sociálního, politického a ekonomického rozvoje ve společnosti. Definici samotného pojmu uvádí ve své práci například dvojice autorů Petr Kopecký a Gerardo Scherlis, kteří definují stranickou patronáž jako „[...] vliv strany na dosazování lidí ve veřejném a částečně veřejném životě“ (Kopecký – Scherlis 2008: 326). Stranická patronáž souvisí výlučně s dosazováním do veřejných funkcí, což ji odlišuje od korupce a klientelismu, které mohou postihovat širší oblast služeb a jednání. Pro strany je velice důležité zachovat si svůj vliv v různých volených, ale i nevolených úřadech prostřednictvím loajálních členů, kteří napomáhají formulovat politiku a její provádění tak, aby fungovala co možná nejlépe v jejich prospěch (Kopecký – Scherlis 2008: 357–358). Pro ilustraci tohoto jevu asi nejlépe poslouží typický extrémní příklad stranické patronáže v období komunismu, kterým je nomenklaturní systém.

Pojem nomenklatura odkazuje k situaci, v níž obsazování důležitých postů ve státě záleží výhradně na schválení ze strany vládnoucí komunistické strany (Holmes 2003: 195–196). Vytváří se specifické seznamy potenciálních uchazečů, kteří svým kádrovým profilem odpovídají potřebám strany pro danou pozici. Tito kandidáti se označují také jako rezervní kádry. Kromě těchto, můžeme říci úřednických pozic, sekretariát politbyra vytváří také seznamy potenciálních uchazečů pro obsazování ministerských a velvyslaneckých postů

(Georgiev 2008: 70). V tomto ohledu jsou pro jmenování zásadnější politické názory a osobní vazby spíše než skutečné zásluhy jednotlivce (Holmes 2003: 196).

Vzájemné vazby v rámci nomenklaturního systému jsou založeny na asymetrickém vztahu patron-klient. Patron (stranický činovník) disponuje v takovém případě schopností (či spíše vlivem) pro jmenování jedince do určité veřejné funkce výměnou za loajalitu takto dosazeného jedince. Silní straničtí činovníci kolem sebe vytvářejí vlastní klientské sítě, ve kterých figurují v pozici patrona (ve vztahu k nižším, klientským strukturám), ale i jako klienti (ve vztahu k vyšším patronům). Klienti jsou svým patronům zavázáni a snaží se v maximální míře uspokojovat jejich požadavky. Vliv patronů roste úměrně s rozšiřováním jejich vazeb, kterých klienti musejí využívat především z pragmatických důvodů – v centralistickém, totalitním režimu je kariérní postup v rámci byrokraticko-politických hierarchií jedinou cestou k zisku moci (Georgiev 2008: 70–71).

Výhradní pravomocí nomenklatury je dosazování „spolehlivých“ kandidátů do důležitých pozic (Holmes 2003: 196). Dosazením do těchto důležitých rozhodovacích či symbolických pozic získali jedinci výrazný politický kapitál, který hrál důležitou roli při získávání socioekonomických výhod a budování klientských vazeb (Szelenyi – Tiedman – Matějů 1991: 278). Vliv vyplývající z pozice v rámci nomenklatury činil jedince atraktivním pro zapojení do korupčních vazeb. A čím vyšší postavení jedinec měl, tím vyšší byla jeho atraktivita. Důvod byl prostý. Špičky nomenklaturních elit měly široké pravomoci, díky kterým mohly zajistit nejrůznější požitky. Bylo proto účelné s těmito lidmi kooperovat a uspokojovat tak deficitní potřeby. Směrem k nižším stupňům nomenklaturní hierarchie vliv klesal, nicméně i zdánlivě bezvýznamní členové mohli být v konečném důsledku prospěšní pro uspokojení některých požadavků (Hájek 2003: 91; Možný 1991: 46–47). Svou roli v tomto vývoji bezesporu sehrával i fakt, že rozdíly mezi tehdejšími platy vrcholných stranických představitelů a běžných zaměstnanců nebyly příliš velké, a tak tyto elity tendovaly směrem k využívání „nadstandardních požitků“. Z povahy jejich funkce sice automaticky nevyplývala přednost při získávání nedostatkového zboží, nicméně v okamžiku, kdy se zapojili do klientských struktur, se dobré vztahy s nimi staly jakýmsi příslibem budoucích výhod pro ty, kteří jim takřikajíc vyšli vstříc (Cviklová 2008: 28).

8. Specifické rysy komunistického režimu

Únorový převrat roku 1948 znamenal pro Československo novou dějinnou epochu, která se nesla v duchu budování komunismu. Strana se snažila o komplexní reformu politiky, ekonomiky a společnosti a jejím výsledkem mělo být vytvoření nové a spravedlivé beztřídní společnosti, v níž by všichni majetek byl v rukou pracujícího lidu (Vodička 2007: 63). Pro realizaci této vize však bylo potřeba založit svou aktivitu na existenci několika základních principů, které se pokusím ve stručnosti nastínit.

Primárním prostředkem pro udržení vlivu strany byl její mocenský monopol. Strana byla přirozeným vůdcem boje proti kapitalismu a symbolem cesty k „lepšímu“, komunistickému zřízení. Hlavní roli zde hrál tzv. revoluční mýtus, který nastoloval diskursivní prvky jako nadřazenost kolektivních zájmů nad zájmy jednotlivce aj. v prostředí budovatelského zřízení. Nejdůležitějším definičním znakem zde byla společná práce, která vedla k osvobození od vykořisťování (Hájek – Kabele 2008: 122–123). Vůdčí roli v tomto ohledu sehrávala komunistická strana, která disponovala mocenským a ideovým monopolem na řízení všech procesů ve státě (Vodička 2007: 64).

Vedoucí úloha Komunistické strany Československa byla v praxi zajišťována systémem demokratického centralismu. Jeho existence byla zcela zásadní pro udržení mocenského monopolu strany. Demokratický centralismus udržoval přísnou disciplínu státních orgánů, založenou na hierarchické organizaci státního aparátu, v níž jednotlivé stupně disponovaly pouze dílčími kompetencemi a jejichž jednání se odvíjelo od příkazů, které přicházely „shora“ (Vodička 2007: 64–67). I uvnitř těchto hierarchií existovaly dvě relativně oddělené složky, které mohly potenciálně ohrozit vůdčí roli strany. Jednalo se o ozbrojené složky a zbylé státní instituce, kam patřily národní výbory a národní podniky. Aby se takovému soupeření zamezilo, přistupovala strana k tzv. hierarchickému vyvažování, které zajišťovalo, aby se ani jedna z těchto složek moci nedostala do privilegovaného postavení a mohla tím ohrozit pozici strany. Všechny tyto složky spolu běžně kooperovaly, ovšem nejdůležitějším činitelem musela vždy zůstat strana (Hájek – Kabele 2008: 124).

V rovině hospodářské je zásadním rysem institut společenského vlastnictví výrobních prostředků a systém centrálního plánování hospodářství. Ekonomika byla řízená ročními a pětiletými plány, na jejichž základě se přerozdělovaly zdroje a stanovovaly se výrobní kvóty (Vodička 2007: 68–70). Důsledkům tohoto přístupu k ekonomice bude v této práci věnován větší prostor, proto se zde omezím pouze na následující stručné prohlášení: systém centrálně

plánované ekonomiky nebyl z dlouhodobého hlediska udržitelný a do značné míry deformoval podobu a chování tuzemské ekonomiky. Stát měl navíc ve výlučném vlastnictví výrobní prostředky, které poskytoval jednotlivým podnikům. Tato praxe mu umožňovala je silně ovlivňovat, a také kontrolovat (Vodička 2007: 70). A právě prvek kontroly byl pro komunistické režimy zcela zásadní. Prvotní myšlenky sice počítaly se samosprávným fungováním státu, nicméně reálný vývoj se ubíral spíše opačným směrem, protože jen skrze správu bylo možno efektivněji uplatňovat kontrolu nad občany (Müller 2012: 223). Občanská společnost nedokázala dostatečně silně apelovat na odpovědnost státu a nebyla schopna účinně čelit jeho rozpínání. To vedlo k apatii a nezájmu o veřejné dění (Müller 2003: 189–190). V tomto prostředí proto stále přežívalo zažitě pojetí státu jako něčeho vzdáleného, cizího a nepřátelského. Veřejná sféra a politika byly tímto postojem „znehodnoceny“ a spolupráce s nimi byla vnímána jako stigmatizující a nemorální (Sztompka 1998 cit dle Müller 2003: 11). Režim sice vyžadoval veřejnou účast občanů na politickém životě, nicméně jakákoliv spolupráce s oficiální garniturou musela být v největší možné míře loajální. Chyběla zde totiž veřejná sféra artikulace a reprezentace politických konfliktů, která by nabízela politicky prosaditelné alternativy. To souviselo především s nedostatkem autonomie veřejné sféry vůči zdánlivě jednotnému mocenskému aparátu. Možnosti politického vyjádření tak byly značně omezené (Müller 2003: 10–11).

Dalším důsledkem znehodnocení veřejné sféry byl také fenomén úniku do sféry soukromé. Jedinci se obraceli k rodině a soukromí, v jejichž prostředí skutečně „prožívali“ svůj život na relativně svobodné bázi. Realita doby si však žádala, aby jedinci vstupovali do veřejné sféry za profesními, studijními, či jinými specifickými účely. Zde se museli přizpůsobit „pravidlům hry“ a chovat se tak, jak si to systém žádal (Sztompka 1998 cit. dle Müller 2003: 191). Zjednodušeně lze tedy říci, že režim vázal tyto výhody a možnosti na zachování určité názorové konformity. Člověk, který na takovou „hru“ odmítnul přistoupit, byl pak zákonitě zbaven možnosti získávat tyto výhody (Marda 2003: 11).

Tento krátký nástin specifík komunistického režimu nás může přivést k otázce, proč jsou některé systémy ke korupci náchylnější než jiné. Jedno z možných vysvětlení nabízí Ken Jowitt (1983), který při hledání příčiny rozpracovává teze Maxe Webera a jeho charismatického panství (srovnej Pechová 2001: 465–466). Pro socialismus v SSSR bylo příznačné charismatické vedení vůdcem, který disponuje zásadními kvalitami pro výkon vlády. V socialismu však tento rozměr přerůstá až do takové roviny, v níž vládci nejsou

schopni nahlížet na sebe samé jinak, než jako na privilegované vlastníky moci. A právě jejich „zaslepenost“ vlastním „charizmatem“ jim umožňuje výměnou za ochranu a toleranci k určitému jednání přijímat „dobrovolné benefity“ od podřízených (Jowitt 1983: 278–279). Domnívám se, že obdobný situační vzorec bylo možné nalézt u všech zemí ve sféře vlivu Sovětského svazu, a ani Československo nebylo v tomto ohledu výjimkou. V rovinně spotřebitelské korupce lze příčiny tohoto jevu vysledovat ve špatně fungujících dodavatelsko-odběratelských vztazích, kdy je zisk zboží podmíněn poskytnutím určitého nadstandardu (ať už ve formě úplatku, protislužby aj.) (Volejníková 2007: 182). Této otázce se budu blíže věnovat v jedné z následujících kapitol. V této chvíli bych se však chtěl zaměřit na proces historického vývoje v otázce korupce a klientelismu, který byl do značné míry specifický, což se pokusím ukázat v následující kapitole.

9. Korupce v historických souvislostech

Korupce má v českém prostředí poměrně hluboké kořeny, které však nevycházejí pouze z období komunistické vlády. Určité specifické korupční prostředí se v České republice dlouho vyvíjelo a procházelo procesem změny. Původ korupce lze vysledovat v samotné povaze systému. Například Petrovský (2007: 32) rozeznává příčiny korupce v deficitu společenského vývoje⁴, v sociální změně⁵, v monopolním postavení státu, či jiných specifických sociálně-politických či ekonomických faktorech. Zároveň však také upozorňuje, že každá historická epocha se musela potýkat s korupcí, což znamená, že její historické kořeny je potřeba hledat dále než v období komunismu. Reed (1999: 131–132) upozorňuje na

⁴ Deficit společenského vývoje vyplývá z dynamiky vývoje, který byl do značné míry nastartován již v období Rakousko-Uherské monarchie, kdy stát byl vnímán jako nepřítel, se kterým se nelze dostatečně ztotožnit. Později byl tento vývoj deformován snahou komunistické strany o zastavení liberalizačních tendencí ve společnosti. To vedlo ke stále hlubšímu uzavírání občanů do soukromé sféry, kde se neuplatňovala politická moc a občan zde tak mohl žít poměrně svobodně. Jedinec však nevnímal stát jako rovnocenného partnera, ale spíše jako protivníka (Müller 2012: 225–227). Zisk na úkor státu tedy nebyl morálně nepřijatelný, ale naopak zcela ospravedlnitelný a pochopitelný. Deficit určité sounáležitosti se státem a vnímání korupce jako morálně špatného jednání lze tedy považovat za jednu z možných příčin korupce.

⁵ V rovině sociální změny lze vývoj korupce dobře ilustrovat na období transformace, kdy dochází k proměně hodnot ve společnosti, v níž však stále přetrvávají některé relikty dřívější doby. V případě Československa se jednalo například o situaci, kdy změny probíhaly v prostředí, kde platil starý právní řád, bývalá komunistická nomenklatura se ze dne na den přetavila ve vlastníky kapitálu a podnikatele apod. Takové prostředí se stává živnou půdou pro korupční praktiky (srovnej Holmes 2003; Stanizkis 2006: 34).

„dědictví korupce“ z období tzv. První republiky. Jednalo se o poměrně turbulentní období českých dějin, kde na pozadí nově vznikajícího Československého státu výrazně vzrůstaly státní intervence a veřejný trh se stával velmi ekonomicky zajímavým, s čímž však souvisel i nárůst patronáže a korupce. Další autoři jdou v tomto ohledu hlouběji do historie a identifikují prameny korupčního jednání v ještě vzdálenějších dějinných epochách (srovnej Frič 1999, Volejníková 2007).

Pro tuto práci je však stěžejní období komunismu, u něhož bych se rád krátce zastavil. U jeho počátků stála složitá politická i ekonomická situace poválečného Československa. Nálady ve společnosti byly nakloněny směrem k ideologiím, které nabízely rychlou změnu a růst. Celý proces vyústil v komunistický puč v únoru 1948 a zavedení komunistického systému, s výlučnou politickou a ekonomickou mocí strany (Reed 1999: 134). V tomto období byla korupce odmítána a tvrdě pronásledována, protože do velké míry odporovala utopické představě o druhořadém postavení peněz ve společnosti. Jak však další historický vývoj ukázal, tato představa byla skutečně pouze utopií a význam peněz začal radikálně vzrůstat i v socialistické společnosti (srovnej Šimečka 1990).

Nedostatky tohoto systému se poprvé v plné síle ukázaly po měnové reformě v roce 1953, kdy se naplno projeví dva vývojové trendy, které vytvořily podmínky pro další bujení korupce v Československu. Quentin Reed v této souvislosti hovoří o prvku „[...] iracionalit[y] centrálně plánované ekonomiky [...] ve společnosti s vysoce rozvinutou ekonomickou strukturou, jakou bylo Československo“ (Reed 1999: 135). Druhý důvod, který identifikuje, je oslabení závazků k organizačním cílům a jejich redukce na jediný cíl – setrvání u moci. To motivovalo udržování klientských vazeb a zavádění politické korupce (Reed 1999: 135).

Éra 60. let přinesla určitou proměnu společnosti a období uvolňování do té doby tuhého komunistického režimu. K oživení došlo v souvislosti s odmítnutím stalinismu a také nastala širší politická pluralizace; zároveň však začala vzrůstat tzv. funkční korupce⁶ a „druhá ekonomika“. Po srpnové invazi v roce 1968 se do centra zájmu dostala především politická korupce (Reed 1999: 137). Období normalizace, protknuté personálními čistkami a perzekucemi odpůrců režimu, vysílalo k občanům poměrně jasný a srozumitelný signál: Stát (potažmo strana) disponuje vzácnými statky a prostředky k udržení blahobytu, které poskytne

⁶ Funkční korupce nahrazuje neexistující tržní prostředí vlastním systémem výměn (Bruszt – Reti 1989 cit. dle Reed 1999). Nejčastěji se jedná o černý trh, nejrůznější doplňkové platby aj. (Reed 1999: 136).

občanům výměnou za konformní chování a souhlas s oficiální politikou. Nejen proto si dokázal průměrný československý občan uvědomit, že bude snadnější se nechat *de facto* korumpovat státem (Šimečka 1990: 155–158).

V 70. a 80. letech se korupce stala přirozenou součástí fungování státu a prostupovala do většiny odvětví. V této době se však začaly plně projevovat dysfunkce zakořeněné v samotné povaze československého socialismu (o nich se zmíním dále v textu). Režim také začal postupně ztrácet prostředky k udržení systému a samotné elity, které akumulovaly značný kapitál, postupně přišly o motivaci dále udržovat socialistický systém v chodu (Reed 1999: 141–142).

Předcházející historická sonda pouze dokládá, že období komunismu chápeme jako specifickou část našich dějin, během níž korupce postupně prorůstala do státního aparátu a stala se takřka všudypřítomnou. Petrovský (2007: 32) charakterizuje tuto epochu jako období špatně fungujících dodavatelsko-odběratelských vztahů s výrazně nerovnovázným vztahem nabídky a poptávky. Nerovný přístup k některým druhům zboží spolu s chronickou nedostatkostí vytvářel „ideální“ prostor pro bujení korupce, kde se uplatňoval princip „něco za něco“ přesně v duchu hesla „*Chceš vydělat? Tak nejdřív zaplat!*“. Možný (2009: 65–66) toto demonstruje na příkladu distribuce běžného spotřebního zboží. Dříve než se zboží dostalo na pulty prodejen, si ty nejlepší kusy rozebrali vysocí představitelé nomenklatury, kteří využili svých „vlivných konexí“ k tomu, aby k takovému zboží získali přístup. Dále šlo zboží do jednotlivých prodejen, kde však značná část exkluzivnějších produktů byla dostupná tzv. pod pultem, a jeho koupě tak byla opět podmíněna existencí určité „nadstandardní vazby“ mezi kupujícím a prodávajícím. Je tedy zřejmé, že zbylé zboží, které se dostalo na pulty obchodů, nedokázalo dostatečně uspokojit poptávku, ačkoliv paradoxně tehdejší výroba byla v mnoha případech schopná toto exkluzivní zboží vyprodukovat.

Uvedená praxe byla pravděpodobně důsledkem vyšší míry tolerance vůči korupčnímu jednání, které bylo v situaci, kde není možné dosáhnout uspokojení vlastních potřeb legální cestou, vnímáno jako něco v zásadě ospravedlnitelného a pochopitelného. Jak se však v průběhu času ukázalo, tato vyšší míra tolerance ovlivnila budoucí vývoj a korupce tak nekončila pouze na této nízké a zdánlivě „neškodné“ úrovni (Petrovský 2007: 34).

9.1 Nomenklатурní elity a jejich zapojení do korupčního jednání

V tomto bodě bych se rád zastavil u další důležité součásti společnosti v komunistických zemích, a sice u nomenklатурních elit. Samotný pojem *nomenklatura* v konvenčním způsobu výkladu označuje vládnoucí komunistickou elitu⁷. Zároveň se však jedná o specifický instrument, jehož prostřednictvím jsou obsazovány a následně kontrolovány všechny významné pozice, do nichž jsou dosazováni vhodní a loajální funkcionáři (Cviklová 2008: 5). Nomenklatura tudíž představovala cestu k dosažení lepšího společenského postavení. Do systému nomenklatury se mohl zapojit jedinec ze společenských organizací, jako byly Socialistický svaz mládeže, Svaz pro spolupráci s armádou a podobně, orgánů státní správy, hospodářských organizací a dalších. Tito politicky loajální a „spolehliví“ jedinci měli v rámci nomenklатурních struktur velké naděje na kariérní postup, a dokonce byli upřednostňováni například před lépe odborně kvalifikovanými. Míra jejich vlivu však přeci jen nebyla tak velká, což je řadilo do skupiny tzv. řadové nomenklatury, jež byla především prostředkem vykonávání dohledu. Na opačné straně škály stála „užší nomenklatura“, reprezentovaná skutečnými vládnoucími špičkami (Cviklová 2008: 6).

Hierarchie komunistické nomenklatury byla složena z různých úrovní, na kterých bylo možné rozeznávat řadovou a užší nomenklaturu. Mezi užší nomenklaturu se řadili především vedoucí tajemníci, kteří disponovali největšími kompetencemi v rámci spravované oblasti, zároveň však byli odpovědní zpětně vůči svým nadřízeným. Řadovou nomenklaturu reprezentovali představitelé nižších stranických orgánů podřízených moci tajemníka. Kromě nich zde figurovali také představitelé vlivných hospodářských podniků, jež disponovali v rámci vybrané oblasti nepopíratelnou mírou vlivu (Cviklová 2008: 24–26). Jako příklad této struktury může posloužit okresní nomenklatura⁸, která z celostátního hlediska disponovala velmi malým množstvím vlivu na omezenou oblast zájmu v rámci okresu. Skutečná míra vlivu však byla v rámci okresu poměrně vysoká. Představitelé okresní nomenklatury totiž často rozhodovali o významných službách v rámci okresu, jako bylo poskytování lepší zdravotní péče, přijetí na výběrové gymnázium a mnohé další (Cviklová 2008: 28). V čele se nacházel okresní tajemník, jemuž byli podřízeni tajemníci jednotlivých oddělení (zemědělského, průmyslového aj.). O stupeň níž se nacházel tajemník městského výboru strany a jemu podřízení úředníci státní správy (Cviklová 2008: 24–26). Takto personálně

⁷ Historicky přesný obsah pojmu *nomenklatura* je pozice „[...] schvalovaná výborem strany“ (Cviklová 2008: 5).

⁸ Okresní nomenklatura zahrnovala například ředitele škol, nemocnic, domovů pro seniory a další.

rozbujeýý aparát pochopitelně vytvářel prostor pro vznik nejrůznějších nadstandardních a klientských vazeb na všech úrovních hierarchie.

Vytvářelo se spektrum neformálních zásad, mezi které například patřily tzv. kádrové závoje. Podstatou kádrových závojů bylo dosazování loajálních jedinců do podřízených funkcí, čímž se upevňovala pozice člena nomenklatury. Bez této opory by v rámci kádrového závoje měl jedinec značně oslabené postavení. Existence kádrových závojů byla důležitým prvkem, který napomáhal udržování vlivu špiček nomenklaturní hierarchie. Fungování v rámci závoje bylo taktéž prostředkem pro určitý kariérní postup, kde jedinec byl na počátku řádovým členem závoje a na konci se mohl stát správcem závoje vlastního. Zajistit si loajalitu bylo zcela zásadní pro udržení vlastního postavení v prostředí, které bylo prostoupeno rozšířeným intrikařením (Hájek 2003: 83–84). Dalším neformálním prvkem bylo předjednávání potenciálně konfliktních bodů s nadřízenými (Kabele a kol. 2004: 42). Kromě jiného také tehdejší nomenklaturní elity disponovaly přístupem k informacím, které nebyly běžně přístupné veřejnosti, nebo byly tajné. I zde však platilo, že nejvíce informací se dostalo ke stranickým špičkám a směrem k nižším úrovním hierarchie se množství informací zmenšovalo. (Hájek – Kabele 2008: 95).

Straničtí funkcionáři ze svého postavení profitovali různým způsobem. Představitelé státních podniků usilovali o dobré vztahy s představiteli hierarchie, k čemuž využívali nejrůznější pobídky, ať už ve formě různých produktů (obvykle nedostatkových), nebo nejrůznějších protislužeb (luxusní rekreace, zajištění domovních oprav apod.). Všechny tyto pobídky však byly hrazeny ze státních peněz. Jednalo se o oboustranně výhodný obchod, kde klient získal kýženou výhodu výměnou za protislužbu a loajalitu k funkcionáři (Lewin 2005: 134–135). Teplý (1990: 14–15) v tomto ohledu hovoří o tom, že nové elity rozhodně nebyly zdrženlivé v otázce využívání benefitů, které se jim z povahy jejich postavení nabízely. Taková spolupráce byla výhodná pro obě strany a představovala určitou formu závazků vůči sobě navzájem. Představitelé nomenklatury prostřednictvím těchto neoficiálních kanálů získávali majetek, který by si za běžných okolností nikdy nemohli dovolit. Vznikal tak zcela očividný paradox, kdy společnost sice proklamovala svůj rovnostářský charakter, ale špičky stranické hierarchie získávaly neoficiální cestou prostředky k vlastnímu obohacení (nebo díky působení na vnější členy), které běžným občanům zůstávaly nedostupné. To vše přesně v duchu orwellovského *všichni jsme si rovni, ale někteří jsme si rovnější* (Večerník 1995: 324).

10. Československá ekonomika a černý trh

Následující kapitola si klade za cíl představit vývoj československé ekonomiky a její specifika, vyplývající z povahy socialistického hospodářství. Nejdříve proto krátce nastíním důležitý definiční znak systému, a to centrálně plánované hospodářství, následně stručně popíši vývoj ekonomiky v letech 1948–1989, v němž je možné vyzorovat určité prvky, které motivovaly vznik korupce.

10.1 Centrálně plánované hospodářství

Typickým definičním znakem centrálně plánované ekonomiky jsou absence volného trhu a neexistence tržně stanovených cen. Centrálně plánované hospodářství se typicky vyznačovalo dvěma specifickými prvky. Za prvé zde byl kladen větší důraz na hmotné ukazatele více než na ukazatele finanční. Podniky se snažily o velkou produkci (a často také nadprodukcii) co do počtu vyrobeného zboží, přičemž otázka maximalizace zisku zde byla spíše druhořadá. Druhým významným znakem bylo samotné centrální plánování, díky kterému podniky přizpůsobovaly svou produkci požadavkům plánu⁹. Dlužno říci, že takto vytvořené plány často nereflektovaly skutečné požadavky trhu a vedly k vysoké neefektivitě (Holman 2000: 9–10).

Zásadním znakem centrálně plánovaného hospodářství bylo také všeobecné státní vlastnictví, jehož existence byla úzce spojena se systémem ústředního plánování. Znamenalo to, že téměř všechny statky v zemi byly ve vlastnictví státu, díky čemuž také všichni zaměstnanci byli zaměstnanci státních podniků, rozpočtových organizací či úřadů (Klvačová a kol. 2007: 55). Samotné státní vlastnictví bylo zasazeno do určitých společenských hierarchií, kde hlavní úlohu sehrával stát, jenž delegoval své prostředky do rukou ministerstev, která byla pověřena pomyslným vlastnictvím podniků (zde spíše ve smyslu správy). Tato ministerstva dále delegovala prostředky na samotné podniky, které vykonávaly vlastní hospodaření. Osoby, které se na správě podílely, se rekrutovaly z nomenklaturních struktur. Stát si tímto upevňoval svou pozici v rámci podniků a zastával roli univerzálního vlastníka, ale i poskytovatele zdrojů (Kabele 2005: 521).

Centrálně plánovaná ekonomika byla závislá na výhradním státním vlastnictví, vysokých odvodech do státní kasy a státem řízeném přerozdělování zdrojů (Klvačová cit. dle Kabele 2005: 111). Strana disponovala vysokými odvody od podniků, díky nimž mohla vytvářet

⁹ Tvorbu plánů měla v Československu na starost Státní plánovací komise (Volejníková 2007: 180).

investiční plány. Samotná centrálně plánovaná ekonomika však, jak zmiňuje Kabele (2005: 111), nevymýtila tržní charakter výměny. Ten stále fungoval, ovšem projevoval se skrytě a objevovaly se nejrůznější negativní prvky, jako podezřelé finanční operace, či černý trh. To bylo výrazně dáno povahou centrálního plánování, které si často, jak říká Kabele, žádalo „[...] uskutečňování neuskutečnitelného“ (Kabele 2005: 111).

Díky centrálnímu způsobu plánování také klesala ekonomická motivace manažerů tehdejších podniků, kteří se především soustředili na budování dobrých vazeb s vlivnými politickými činovníky, jež mohly například přinést konkrétnímu podniku nedostatkové zdroje (Holman 2000: 10). Vzájemná komunikace mezi centrem a podniky však byla často zkreslená, neboť ve snaze vykazovat při plnění hospodářského plánu uspokojujivé výsledky se mnohé podniky uchýlovaly ke zkreslování a upravování informací ve svůj prospěch (Volejníková 2007: 180). Korupce spojená s dodržováním ekonomického plánu tak byla poměrně častým jevem, který však, oproti jiným typům korupce, nepřetrval po pádu komunismu (Holmes 2003: 195).

Ústřední plánování se v tomto ohledu zdá být racionálnější a efektivnějším způsobem správy ekonomiky. Praktická proveditelnost ústředního plánování je však značně omezená. Jediným prostředkem ke kontrole je, jak uvádí Kabele (2005: 448), nomenklaturní a rozpočtové ovládání podniků prostřednictvím ročních plánů. V rámci tohoto přístupu k plánování však na straně podniků panovala určitá „neochota“ k zefektivnění své činnosti a zvětšení objemu výroby, která vyplývala ze systému nastavování plánu. Ten byl vytvářen pomocí tzv. indexové metody. Princip tohoto přístupu spočíval v tom, že ekonomická výkonnost podniku v končícím roce se stala minimálním výchozím plánem pro rok následující. Podniky nechtěly v tomto ohledu riskovat vyčerpání svých prostředků a s tím související postihy, a proto usilovaly o co největší minimalizaci meziročních plánových přírůstků (Šulc 2004: 117–118). Zároveň je však potřeba si uvědomit, že i samotní plánovači modifikovali plány tak, aby v konečném důsledku byly splnitelné. Důvod byl prostý. Pokud by totiž podniky nebyly schopné plán plnit, tak by důsledky takového „neúspěchu“ nesli i hospodářští a političtí funkcionáři, což bylo pochopitelně nežádoucí (Kabele 2005: 526). Na straně podniků byla v tomto ohledu jedna nepopiratelná výhoda, a to sice informační převaha. Ta byla přítomná až do té míry, že plánovači ve snaze zabránit vlastním postihům vytvářeli plány podle představ podniků (Mlčoch 1997: 43). Záměrem při sestavování plánu bylo nejen uspokojení požadavků podniku, ale také vytvoření určité „rezervy“, která sloužila jako zdroj vnitřního neformálního přerozdělování a jakási „pohutka“ pro vnější členy. Z uvedených

zdrojů tedy mohly být financovány korupční aktivity, z kterých měly tyto vnitřní (rozuměj podniky a jejich představitelé) a vnější elementy (nadřazené hierarchie) osobní prospěch (Mlčoch 1992: 8). Za cenu relativně malých vkladů tak mohly být získávány poměrně velké zdroje (Mlčoch 1997: 43).

Takový přístup byl v podstatě nevyhnutelným důsledkem ekonomického vývoje, ale také určitým kalkulem ze strany státu. Na jednu stranu sice byli občané skrze klientské sítě schopni uspokojovat své požadavky a na základě principu reciprocity získávat přístup k žádaným nedostatkovým statkům, na straně druhé však všechny tyto statky pocházely ze státního vlastnictví, a jednalo se tak o rozkrádání majetku státu. Žádané komodity byly využívány v klientských řetězcích a uspokojovaly tak požadavky dalších článků řetězce. Takový mechanismus pro stát znamenal způsob, jak odvést pozornost od reálných problémů ekonomiky, ale také jako určitý prostředek vydírání, při kterém hrozilo, že stát přestane takové jednání tolerovat a začne jej postihovat. Vzhledem k rozsahu korupce ve společnosti by však takový krok zřejmě stejně nebyl příliš úspěšný (Šrubař 1991: 5–6).

Pro potřeby kontroly a případného sankcionování v případě neplnění hospodářského plánu se vyvinul rozsáhlý byrokratický aparát, který však disponoval velmi zkreslenými informacemi o dění v ekonomice. To značnou měrou ovlivňovalo jeho představy o fungování ekonomiky a případné budoucí plánování, které se odvíjelo od fakticky nereálného výkonu podniků, který byl oficiálně vykazován (srovnej Kabele 2005: 521). Nicméně právě byrokracie, spolu s korupcí, byla prostředkem k uplatňování mocenského monopolu strany. Především v období normalizace byla korupce ve společnosti již natolik zakotvená, že ji nešlo účinně vymýtit. Stát ji proto využíval ve svůj prospěch způsobem, který se v podstatě nabízel. Toleroval drobnou korupci výměnou za zachování loajality (Kabele 1999: 215).

10.2 Historický exkurz do vývoje Československé ekonomiky

Po krátkém představení systému centrálního hospodářství si dovolím zařadit část mapující ekonomické proměny v období komunistické nadvlády. Pro komplexní pochopení situace Československa mezi lety 1948 a 1989 je důležité si alespoň rámcově představit tehdejší ekonomickou situaci země. Pokud se však zaměříme na historii o něco vzdálenější, zjistíme, že Československo patřilo již v meziválečném období mezi vysoce industrializované země, jejichž průměrný příjem na člověka odpovídal průměrnému příjmu na člověka v některých západních zemích (Brada 1991: 171). Historický vývoj po 2. světové válce však

předznamenal, že Československá ekonomika na svůj meziválečný ekonomický status již nenaváže. Na jednu stranu docházelo k poměrně zásadnímu oživení těžkého průmyslu, který se dokázal relativně rychle dostat ze svých dřívějších, válkou způsobených problémů, zároveň však téměř stagnovala obnova lehkého průmyslu a zemědělství (ČNB 2013a). Mocenské provizorium let 1945 až 1948 vyústilo v únorový komunistický převrat, který přinesl řadu politických, ale také ekonomických změn. Docházelo ke konfiskaci a znárodnění majetku a implementaci centrálně plánované ekonomiky (Kabele 2005: 101).

Československou ekonomiku také výrazně ovlivnil vstup do struktur Rady vzájemné hospodářské pomoci (dále jen RVHP) v roce 1949. V rámci RVHP se československá ekonomika držela na čelních příčkách, a to zásluhou rozvinutého průmyslu, větší mechanizace a kvalitní infrastruktury (ČNB 2013a). Díky tomu měla pomáhat spoluvytvořit vhodné podmínky pro industrializaci ostatních zemí východního bloku. Zároveň však Československo muselo výrazněji investovat do těžkého průmyslu a postupná reorganizace hospodářství, vyplývající z další hospodářské integrace, v konečném důsledku Československu spíše uškodila (Kabele 2005:124). Zahraniční obchod socialistických zemí se výrazně soustředil právě na trh v rámci RVHP. Ten se v mnoha ohledech snažil napodobit západní trhy, nicméně v prostředí centrálně plánované ekonomiky nemohl této své vizi dostat. Při obchodu se využívala umělá „měkká“ měna – převoditelný rubl, což už samo o sobě uzavíralo tento trh pro země mimo RVHP. Země mohly takto získané prostředky využívat pouze k dovozu ze zemí RVHP, nicméně za podmínek, které nereflektovaly principy nabídky a poptávky tak, jak to bylo běžné na západních trzích. Tento vývoj prohluboval integraci trhů, ale vedl také k postupné vzájemné závislosti, která se později ukázala být jako zcela fatální (Holman 2000: 11–12). Kvůli výše zmíněné orientaci československého hospodářství se především ve spotřební oblasti objevovaly zásadní nedostatky. Omezená nabídka na trhu nestimulovala občany k utrácení na oficiálním trhu, což pochopitelně škodilo státní ekonomice. Zároveň však výrazně rostl černý trh, který byl jedinou cestou k žádanému nedostatkovému zboží (Bárta 2010).

Období konsolidace hospodářství vyvrcholilo měnovou reformou v roce 1953. Cílem reformy bylo nahrazení doposud existujícího vázaného trhu trhem volným. Příkladový systém přetrvávající ještě z předválečného období měl být nahrazen zavedením nové československé měny, která však byla občanům poskytována v nevýhodném směnném kurzu. Již před měnovou reformou fungoval trh oficiální – vázaný a trh neoficiální – volný, kde mohl občan

získat mnohé nedostatkové zboží, ovšem za vyšší cenu. Po reformě se sice skokově zvýšily ceny na novém, volném trhu, nicméně stále byly nižší než na dřívějším volném trhu, což měl být jeden z pokusů o vymýcení černého trhu. Jak se však situace skutečně vyvinula, zmíním dále v textu. Pro úplnost dodejme, že stát v důsledku měnové reformy vydělal 15 miliard korun, ovšem za cenu velkého snížení vlastní autority (Bárta 2013: 58–59).

Období druhé poloviny 50. let bylo pro československou ekonomiku relativně úspěšné, nicméně již v první polovině 60. let přišel pokles ekonomického růstu. Stát byl nucen hledat své rezervy a stále častěji se objevovala volání po reformě ekonomiky. To souviselo také s celkovým uvolněním v politickém, sociálním, ale i ekonomickém prostředí a s částečným ústupem od dogmatického nahlížení na ekonomiku (Kalinová 2007: 234–235). Hlavní motivací těchto změn měla být širší integrace tržních prvků do socialistické ekonomiky. Dále mělo dojít ke zlepšení její efektivity a snížení závislosti na direktivních pokynech ze strany Sovětského svazu (ČNB 2013a). Za zřejmě nejvýznamnějšího reformního ekonoma byl považován Ota Šik, který v období vlády Alexandra Dubčeka formuloval tzv. Šikovu ekonomickou reformu, kombinující prvky tržního hospodářství a socialistické ekonomiky (Brada 1991: 172). V praxi však nikdy nebyla uskutečněna a po událostech srpnové invaze v roce 1968 Československo zvolilo cestu setrvání u centralistického modelu socialismu (Holman 2000: 14).

Uvolnění v druhé polovině 60. let znamenalo pro mnoho československých občanů také možnost vycestovat do kapitalistických zemí. Možnost vycestování se však vážala na udělení tzv. devizového příslibu, který byl nutnou podmínkou pro získání výjezdní doložky. Získání devizového příslibu byl často podmíněn využitím klientské vazby na úředníka, který o udělení rozhodoval. Různé korupční pobídky a protislužby proto byly zcela přirozenou součástí celého tohoto procesu (Rychlík 2012:19–20; 31).

V 70. a 80. letech se začaly naplno projevovat některé ekonomické problémy, vyplývající z povahy plánovaného hospodářství. Zatímco země západní Evropy se přizpůsobovaly novým trendům a vývoj se orientoval na kvalitu a efektivitu, Československo nebylo schopné reagovat na tyto trendy a zaostávalo nejen ve výrobě, ale také v technologiích. Nízká byla především vybavenost v oblasti výpočetních technologií (Bálek 2007: 45–46). V Československu chyběla, jak zmiňuje Kouba (1991), schopnost pružně mobilizovat trh a reagovat na poptávku. Dokonce i poměrně rozvinutá strojírenská výroba přestávala být v 80. letech konkurenceschopná a ekonomika slábla. Odmítnutí ekonomických reforem a návrat

k centralismu znamenal poškození československé ekonomiky (Kouba 1991: 5–6). V otázce životní úrovně se stále uplatňovaly modely, které byly formulovány na konci 40. let, díky čemuž nebyly schopné v dostatečné míře reflektovat situaci tehdejší doby. To se asi nejvíce projevovalo situací, kdy nedostatky socialistického hospodářství (omezený nabízený sortiment, nerovnoměrné zásobování aj.) přetrvávaly takřka po celou dobu jeho existence (Bálek 2007: 48). V rovině obohacování a korupce přetrvávaly nejrůznější aktivity, jako převody nepotřebného majetku za příliš nízké ceny, rozkrádání majetku podniků jeho zaměstnanci, nebo vytváření černých fondů, které byly využívány pro potřeby korumpování vnějších konstituentů (Pešta 1988:7–8).

Systém centrálně plánovaného hospodářství již nebyl trvale udržitelný a jeho nefunkčnost a neefektivita byly jedním z pramenů občanské nespokojenosti, která později vyústila v tzv. Sametovou revoluci a transformaci směrem k tržnímu hospodářství. Po celou dobu své existence však byla socialistická ekonomika protknuta existencí stínové ekonomiky a černého trhu. A právě tomuto fenoménu se chci blíže věnovat v další kapitole.

10.3 Stínová ekonomika

10.3.1 Definice stínové ekonomiky

Pojem stínová ekonomika je nejen v tuzemském diskurzu chápán jako synonymní s označením „neformální ekonomika“ či „šedá ekonomika“. Zahraniční literatura však mezi těmito dvěma pojmy dělá rozdíl. Šedá ekonomika představuje sféru, která je z právního hlediska legální, ovšem v rámci níž se odehrávají daňové úniky nebo podvody. Neformální ekonomika již překračuje rámec legálnosti a zahrnuje širší spektrum činností (krádeže, pašování apod.) (The Economist 2004).

Definic stínové ekonomiky existuje poměrně mnoho (srovnej Enste – Schneider 2000), nicméně pro účely této práce by se hodilo využít definice Martina Fassmanna, který se dlouhodobě zabývá problematikou stínové ekonomiky v tuzemsku. Dle jeho definice může stínovou ekonomiku charakterizovat jako „[...] ty příjmy, resp. činnosti, jejichž nejbyťostnějším zájmem je, aby zůstaly skryty [zejména před státními orgány], dále neformální aktivity nebo transakce, které nezahrnují platby a které jsou určeny ušetřit nákupy, a konečně ty činnosti, které v konečném důsledku sice vedou k oficiálním příjmům, ale jejich

samotný zdroj, či lépe řečeno cesta jejich nabytí, je v rozporu s platnými zákonnými pravidly, nařízeními a dohodami“ (Fassmann 2002: 22).

V socialistických zemích byla stínová ekonomika velmi důležitým segmentem. Někteří autoři dokonce tvrdí, že byla pro fungování systému nezbytná (srovnej Frič – Kabele 1999: 32), stát tyto činnosti často toleroval a někdy také podporoval. Jednalo se o aktivity, které mohli provozovat jedinci bez nutnosti vlastnictví kapitálu a které chyběly (nebo se jich dostatečně nedostávalo) na oficiálním trhu (Findlay – Wellisz 1986: 650). Paradoxem socialistického trhu totiž byla především situace, kdy žádané zboží sice bylo relativně dostupné, nicméně pouze prostřednictvím specifických klientských vazeb. A bez zapojení do těchto vazeb byl zisk takového zboží v podstatě nemožný (Možný 1991: 33–34). I v této sféře však některé zboží nebylo dostupné v takovém množství, po jakém existovala poptávka. Systém byl totiž stále ovlivňován silnou nedostatkostí. Podniky nebyly schopné pružně reagovat na poptávku a systém narážel na kapacitní překážky, ve smyslu nedostatečných výrobních kapacit, nedostatku materiálů apod. (Šulc 2004: 136). Vznikal tak přebytek poptávky, který vedl ke vzniku určité neoficiální podnikatelské aktivity. Tu sice systém oficiálně odmítal, nicméně v malé míře ji i toleroval. Důležité bylo, aby taková činnost byla skrytá a nenápadná. Drobné obchody se obvykle vyhnuly postihům, ale v okamžiku, kdy se rozrostly, již mohly být předmětem zájmu státní kontroly. Pokud tedy došlo k odhalení těchto soukromých aktivit, bylo nejúčelnější cestou, jak se vyhnout postihu a zároveň moci relativně nerušeně pokračovat v činnosti, zapojení nadřízeného kontrolora do korupční aktivity. Kontrolor takové zapojení obvykle neodmítl, protože mu přineslo osobní zisky přesně v duchu hesla: *Kdo nekrade, okrádá vlastní rodinu* (Otáhal 2007: 8).

Podobná situace panovala i v oblasti služeb, které byly oficiálně poměrně často špatně dostupné, nebo vykazovaly nevalnou kvalitu. Proto se rozšířilo tzv. melouchaření. To spočívalo v poskytnutí určité služby mimo oficiální rámec. Často se jednalo o zaměstnance státních podniků, kteří disponovali státními výrobními prostředky, jichž využívaly pro svou soukromou činnost. Například automechanik po pracovní době mohl opravovat auta „v soukromí“, ale využíval k tomu prostředků svého zaměstnavatele. Taková činnost však z pohledu společného vlastnictví znamenala krádež, a proto ji bylo potřeba realizovat opět tak, aby se o ni pokud možno nedozvěděl nadřízený kontrolní orgán, a v případě, že k tomu došlo, bylo opět potřeba jej do této činnosti zapojit (Otáhal 2007: 8). Pro vrcholné představitele podnikových struktur byla organizace těchto korupčních aktivit dobrou příležitostí pro

přivýdělek. Výměnou za „mlčení“ jim byla poskytnuta část zisku, a na procesu tak profitovali všichni zapojení, pochopitelně kromě státu (Otáhal 2007: 9).

Kromě toho v rámci této sféry fungoval i tzv. veksl, neboli „[...] nelegální směň[a] „tvrdých“ valut a tuzexových poukázek“ (Klvačová a kol. 2007: 57). Podstata „vekslování“ spočívala v prodeji jinak obtížně dostupných valut, kterými občané platili například při zahraničních cestách. Oficiální cestou bylo možné získat pouze velmi omezené množství zahraničních peněz na tzv. devizový příslib. Jiná oficiální cesta k zisku cizí měny neexistovala, protože lidé, kteří naopak disponovali zahraniční měnou, byli povinni tuto měnu odprodat bance v pevně stanoveném (a poměrně nevýhodném) kurzu. V rámci „vekslu“ se však nejlépe prodávaly tzv. bony neboli poukázky, jež byly výhradním platidlem ve specializované síti obchodů značky Tuzex. V těchto obchodech bylo k dostání západní zboží, či tuzemské zboží určené pro export, které nebylo běžně k dostání na volném trhu (ČNB 2013).

Takováto alternativní, stínová ekonomika vytvářela v systému centrálně plánovaného hospodářství prostor pro získávání žádaného zboží prostřednictvím korupce a klientelismu. Hospodářský systém socialistických zemí přežíval v podstatě jen díky korupci, přičemž klientské vazby a šedý trh suplovaly neexistující oficiální výměnu založenou na tržních principech. Centrálně plánovaná ekonomika byla pevně spjata se silnou státní intervencí, bez níž by nemohla existovat. Jako takový lze systém označit za nepřírozený a uměle instalovaný, který je mnohými odborníky chápán jako „historický omyl“ (Volejníková 2007: 177). Na základě historického vývoje je patrné, že systém narážel na řadu překážek a omezení, které jej činily méně důvěryhodným a funkčním, což dokládá platnost takového tvrzení.

11. Praxe velké a malé korupce v československé společnosti

Pro komunistické režimy byla zcela signifikantní přítomnost klientských struktur napříč celým systémem, která vedla k tomu, že se korupce stala jeho nedílnou součástí (Frič 1999: 31). Existoval zde propastný rozdíl mezi oficiálně proklamovanými procedurami a postupy a jejich reálnou podobou, což pochopitelně produkovalo nejrůznější nekalé vedlejší zisky. K tomu docházelo jak v rovině podniků a stranických hierarchiích, tak v rovině řekněme jednotlivců. V této kapitole se proto pokusím obě dvě tyto oblasti blíže představit.

11.1 Korupce v podnikovém sektoru

Jak jsem již zmínil dříve, plánovaná ekonomika byla obecně chápána jako posun k větší racionalizaci fungování ekonomiky. Velmi brzy se však ukázalo, že představy se liší od reality. Myšlenka řízení ekonomiky jako jednoho, vertikálně organizovaného celku se ukázala jako lichá. Stát si proto vytvořil zvláštní organizační strukturu, kterou Mlčoch (1997: 35–36) popisuje následovně: Prvním prvkem byla hierarchická (víceúrovňová) řídicí vertikála, jejímž úkolem bylo přenášet rozhodnutí z centra přes jednotlivé sub úrovně přímo do samotných podniků. Druhým prvkem byla organizační kartelizace a monopolizace ekonomiky v horizontálním směru, která odkazovala k prakticky dokonalému rozdělení trhu, posilovanému zřizováním specializovaných článků řízení (odbytový, zásobovací, dovozní aj.).

Dle mého názoru kvalitní definici fungování podniku za socialismu vytvořil Lubomír Mlčoch (1997). Ten jej definuje jako „[...] *koalici vnějších a vnitřních konstituentů, svázaných vůči sobě navzájem a vůči podniku jako organizaci formálními (smluvními), ale i neformálními vztahy*“ (Mlčoch 1997: 42). Mezi vnitřní účastníky koalice řadíme čelní představitele podniku a vedoucí manažery, úředníky, určitým způsobem privilegované dělnické profese a řadové dělníky. Vnějšími účastníky koalice jsou potom představitelé nadřazené hierarchické struktury moci a představitelé specifického trhu (Mlčoch 1997: 43).

Uzavírání takovýchto koalic bylo velmi účelné. Umožňovalo zisk nadřazené autority na „svou stranu“, což v reálu znamenalo zisk takřkajíc „pro oba“¹⁰. Vrcholní představitelé jednotlivých podniků velmi usilovali o navázání dobrých vztahů s vyššími články hierarchie a jejich zisk na „svou stranu“. Toto jednání bezesporu stimulovalo také nastavení systému, kde dodavatelé

¹⁰ Pro jednotlivé funkcionáře bylo splnění hospodářských cílů politickým úkolem. To znamenalo, že pokud byly pozitivní hospodářské ukazatel, byl pozitivně hodnocen i funkcionář (Kabele 2005: 448).

měli větší sílu než odběratelé. Podniky ve svůj prospěch využívaly informační převahy a síly monopolu odběratelsko-dodavatelských vztahů. Díky řetězovité organizaci odpovědnosti bylo v zájmu všech zapojených, aby plán byl naplněn. Představitelé stranických hierarchií si této převahy na straně podniků byli dobře vědomi, a proto postupně došlo k určitému obratu rolí, kdy funkcionáři často *de facto* pracovali ve prospěch jednotlivých podniků (Mlčoch 1997: 43).

V horizontální rovině členění bylo asi nejvýraznějším definičním znakem monopolní postavení podniků. Monopolní zajištění potřeb hospodářství představuje ve vnímání socialistických plánovačů vhodnější alternativu ke klasickému, kapitalistickému pojetí trhu. Zde si však můžeme všimnout zajímavého rozdílu: zatímco v kapitalistických ekonomikách se negativní síla monopolů omezuje legislativně, v plánovaných ekonomikách je naopak do ilegality vkládáno jakékoliv nedovolené podnikání mimo podnikové rámce (Mlčoch 1992: 16–17). Podnikatelské aktivity jako takové však plánovaná ekonomika neruší, ale posouvá je do skryté či nepřímé roviny, v níž podniky soupeří o zisk co největšího množství zdrojů (Kabele 2005: 449). S tím také souvisí výrazná snaha o vytěžení co nejvíce zdrojů z vnějšího ekonomického prostředí, kterou Mlčoch (1997: 44) nazývá „sací reflex“. V rámci této sféry byly zcela zásadní klientské vazby a rozvinutý lobbismus, které zajišťovaly přístup k požadovaným zdrojům. Jejich význam byl často větší než význam oficiálních smluvních vztahů a celkově poskytoval systému určitou odlišnou dynamiku. Cíl byl v tomto ohledu jasný – ukousnout si z pomyslného koláče státního vlastnictví co možná největší kus.

11.2 Korupce v každodenním životě občana Československa

V socialistické společnosti existovala vedle podnikové korupce, která bujela na úrovni jednotlivých státních podniků, také korupce v rovině běžně spotřebitelské. Jednalo se o každodenní způsob získávání nedostatkových požitků, jakými bylo nejen spotřební zboží, ale také poskytování nejrůznějších služeb, povolení a doporučení. Režim totiž v oficiální sféře nebyl schopen účinně reagovat na požadavky občanů, případně pokud volání po nápravě některého problému vyslyšel, často uspokojil dílčí a pro konečného spotřebitele obvykle méně významný požadavek, a nikoliv požadavek primární. Určitým způsobem tak splnil závazek vůči občanům, zároveň však nevyřešil nejpálčivější problém. Očekávatelným vyústěním takové situace byla snaha obstarat si nedostatkové zboží „alternativní cestou“ (Řihák 2013: 53). Pro tyto účely se využívalo známostí, které se budovaly v rámci složitých klientských

sítí. Ty se často formovaly, jak uvádí Šrubař (1991), na principu Durkheimovy struktury mechanické solidarity předmoderní společnosti. V těchto strukturách je vzájemná soudržnost založena nikoliv na principu dělby práce, ale na určité vzájemné sounáležitosti, kterou posiluje také institut „darů“. Autor aplikuje tento přístup na socialistickou společnost, kde taktéž existovaly sítě na určité bázi příbuznosti či přátelství, které podporuje instituce daru. Každý zapojený tak měl vazby na řezníky, prodavače či lékaře, jejichž služby získával výměnou za určité dary, ať už ve formě peněžitého úplatku, nebo protislužby. Z toho důvodu bylo i pro zástupce těchto „privilegovaných“ pozic účelné zapojit se do takových sítí. Například řezník přenechávající výběrové uzeniny prodavači elektroniky si takovýmto způsobem mohl „dopomoci“ k nedostatkovému zboží typu lednice apod. Uvedená síť vytváří určité sdílené skupinové vědomí a posiluje skupinové vazby, a to vše na pozadí uspokojení potřeb zapojených (Šrubař 1991: 7–8).

Jedinec se mohl prostřednictvím těchto sítí dopracovat ke skutečně nedostatkovému zboží, jež pro ostatní, kteří se do sítí nemohli, nebo nechtěli zapojit, často zůstávalo zcela nedostupné, neboť jeho redistribuce probíhala *de facto* pouze neoficiální cestou (Fassmann 2002: 30). Ostatní zapojení se však mohli ke zboží dostat cestou nákupu tzv. podpultového zboží, které jim přenechal výměnou za určitou protislužbu či úplatek spřátelený prodavač, či cestou nákupu od překupníků. Martin Fassmann (2002) v souvislosti s tímto zmiňuje takzvanou *teorii front*, která souvisí s problematikou překupování zboží. Vzhledem k tomu, že čekací doby na některé druhy zboží byly skutečně dlouhé, velmi brzy se rozšířil fenomén „zastupujících nakupujících“, což byli obvykle senioři v důchodu, kteří nakupovali nedostatkové zboží buďto pro spekulanty, nebo pro ty, kteří nedisponovali dostatkem volného času pro takto zdlouhavý způsob nákupu. Je však potřeba si uvědomit, že taková i jakákoliv jiná spekulace byla v Československu za hranicí zákona a hrozil za ni postih. Důležitou roli proto hrál prvek utajení těchto aktivit, a to i přes to, že režim o aktivitách věděl, ale nedisponoval prostředky pro jejich účinné potlačení (Rych a Wyzan cit. dle Fassmann 2002: 29).

Jak jsem již zmínil dříve v textu, podobná situace panovala také v oblasti korupce ve službách. Uplácení některých zaměstnanců se často stalo jakýmsi „zvykem“, bez něhož by nebylo možné očekávat kvalitní výsledek. Především v sektoru služeb bylo zcela běžné poskytnout za určitou službu úplatek. Oficiální politika si tohoto jednání byla vědoma, nicméně jej často záměrně tolerovala. Všeobecně se totiž mělo za to, že relativně nízké mzdy

zaměstnanců jsou vylepšovány nejružnějšími drobnými úplatky (opět jak ve formě peněz, tak drobného zboží). Obecně totiž platilo, že za poskytnutý úplatek mohl jedinec očekávat rychlejší obsluhu, či kvalitnější provedení služeb (Šimečka 1990: 152). Drobný úplatek však otevíral cestu nejen v oblasti služeb, ale také při komunikaci s úřady. Většina tehdejších úředníků byla oproti dnešku k občanům poměrně nevstřícná a v mnoha případech těžila ze svého postavení (srovnej Grodeland – Koshechkina – Miller 1998: 659–660; Šimečka 1990: 154). Dovolím si však tvrdit, že drobný úplatek nebo pozornost jistě zlepšily vyjednávací pozice a dosažení kýženého cíle bylo o něco snadnější.

Obecně lze tedy říci, že režim drobnou korupci toleroval a tiše jí přihlížel. Jak však uvádí Možný (1991: 51), některé korupční aktivity byly režimem přeci jen potrestány. Obvykle se však jednalo o malé kauzy bez většího celospolečenského dopadu, které se nejčastěji týkaly jednotlivých případů zkorumpovaných vedoucích podniků, kontrolních pracovníků či zaměstnanců zemědělských družstev (srovnej Pešta 1988). O větších korupčních kauzách se zmíním dále v textu.

Souhrnné systematické zkoumání korupčních aktivit ve společnosti existovalo ve velmi omezené míře, přičemž o relevanci mnohých těchto výzkumů lze pochybovat. Některé z nich však poskytují čtenáři lepší vhled do názorů panujících v tehdejší společnosti a ukazují vývojové trendy v problematice korupce, například srovnání proměn korupce v 70. a 80. letech 20. století v Československu. Této problematice se z českých autorů věnuje například Martin Fassmann (2003). Výsledky těchto výzkumů poskytují důležité svědectví o názorech a náladách v normalizační společnosti a dobře poslouží jako ilustrace předešlých tezí (srovnej Fassmann 2003).

11.3 Konkrétní případy korupčního jednání

11.3.1 Případ generála Šejny

V komunistickém Československu nebylo příliš běžné, aby se veřejnost dozvíдалa o velkých korupčních aférách vysokých stranických činníků. V tomto ohledu byl skutečným úkazem právě případ generála Jana Šejny jakožto člověka, který se ze špičky společenského žebříčku i strany v bývalém Československu velmi rychle dostal do pozice protivníka režimu žijícího v exilu. Jan Šejna pocházel z chudých dělnických poměrů, po absolvování povinné školní

docházky¹¹ vstoupil do armády a později také do Komunistické strany. V průběhu 50. a 60. let zaznamenal Šejna strmý kariérní postup, stal se poslancem Národního shromáždění a později také armádním generálem. Sám Šejna se však také rád obklopoval umělci a ženami, a jeho životní styl byl tedy poněkud nákladný. Nebylo proto s podivem, že záhy hledal způsob, jak zvýšit své příjmy (Kocian – Pernes – Tůma 2004: 289–291). Cestou z jeho svízelné finanční situace se staly machinace s travním semenem, jetelem a vojtěškou. Prostřednictvím úzkých vazeb na ministra zemědělství získal Šejna a jeho komplic Jaroslav Moravec kontakty na představitele zemědělských družstev, kterým odprodával nedostatková semena z armádních zásob a inkasoval velké částky (celkově asi 360 tisíc Kč). Zde také Šejna získává svou přezdívku *semínkový generál*. Kromě těchto obchodů se Šejna podílel také na zprostředkovávání nákupu automobilů, bytů a chat. (ČT24 2012; Macák 2006: 23–28). V mnoha případech však zprostředkování nákupu za úplatu pouze slíbil, ovšem nic v dané věci nepodnikl. V celkovém součtu jeho kriminální činnost způsobila škodu zhruba půl milionu korun. Dlužno však říci, že všechny tyto jeho aktivity byly do značné míry „kryty“ jeho blízkými vazbami na prezidenta Novotného a jeho syna (Kocian – Pernes – Tůma 2004: 291).

Právě blízké vazby na prezidenta Novotného byly pro Šejnu jakousi zárukou, že jeho nelegální aktivity zůstanou skryty. Vývoj druhé poloviny 60. let a především rok 1968 však výrazně oslabil prezidentovu pozici a Šejna se ocitl v nebezpečí (Macák 2006: 31). Rozběhlo se vyšetřování, na základě kterého byl Šejna v únoru 1968 obviněn z machinací s travním semenem. Jako poslanec Národního shromáždění měl zaručenou poslaneckou imunitu, a proto musela prokuratura zažádat o jeho vydání. K samotnému vydání však nakonec vůbec nedošlo, protože Šejna během této přechodné doby stačil přes Itálii emigrovat do Spojených států. Jakožto bývalý vysoký stranický funkcionář využil svých znalostí a stal se expertem na východní Evropu ve službách CIA (Macák 2006: 7–10).

Šejnův případ přinesl nezvyklou mediální odezvu, která do té doby nebyla zdaleka běžná. Korupce vrcholných představitelů strany se držela pokud možno v tajnosti. V tomto případě však média zvolila jiný přístup a informovala o něm ve své podstatě investigativním způsobem. Pro veřejnost to představovalo výrazný posun směrem vpřed a opouštění dřívější tabuizace těchto témat. Do značné míry se takový postup v tomto případě nabízel, nicméně

¹¹ Jednalo se o jeho maximální dosažené vzdělání, které si v budoucnu již nikdy nedoplnil.

pokud si uvědomíme dobové naladění, lze říci, že Šejnův případ byl svým způsobem zlomový, alespoň co se týče míry informovanosti občanů (Kocian–Pernes–Tůma 2004: 287–289).

11.3.2 Případ Babinský

Dalším z mála příkladů skutečně velké a mediálně propírané korupční kauzy byl případ Stanislava Babinského, který byl v roce 1986 odsouzen za rozkrádání socialistického majetku ke čtrnácti a půl roku vězení (Reed 1999: 139). Stanislav Babinský je mnohými vnímán jako prototyp člověka, který pro svůj osobní prospěch využíval celou řadu cest, jež se mu nabízely. Během své kariéry vystřídal množství zaměstnání, prostřednictvím nichž se vypracovával do stále vyšších sfér. Skutečným odrazovým můstkem pro jeho kariéru se stalo obsazení pozice vedoucího malé nábytkářské firmy ve slovenské Čimhové. Úspěch, který tamější zboží zaznamenalo na trhu, znamenal vstupenku do vyšších sfér a rychlý kariérní růst. Pro zefektivnění výroby bylo rozhodnuto, že dojde ke zřízení Okresního průmyslového podniku v Trstenej, jehož ředitelem byl jmenován právě Stanislav Babinský. Ve své pozici pochopitelně výrazně dbal na udržení „dobrých vztahů“ s vedoucími funkcionáři, jejichž přízně využíval k zakrývání svých často rozporuplných aktivit (Luknár 1990: 16).

Právě budováním vlivných klientských vazeb Babinský výrazně upevňoval svou pozici. Vytvářel si auru nedotknutelného vládce a proslul také poměrně autoritativním chováním, díky čemuž se mu přezdívalo *král Oravy* (Luknár 1990: 17). Pramenem jeho silné pozice byly především úzké vazby na okresní funkcionáře strany, kteří všechny stížnosti, či výsledky kontrol mluvící v neprospěch podniku takřkajíc „zametli pod stůl“. Babinský však dbal na vytvoření klientských vazeb i na skutečně vysoké stranické představitele, díky čemuž získával značnou výhodu při vyjednávání s představiteli nižších stupňů hierarchie¹². To vše, spojené s atmosférou strachu, který kolem sebe šířil, dávalo dohromady dojem „absolutní vlády“ (Luknár 1990: 8–9; 26–27).

Kromě rozsáhlého klientelismu se však zapojoval také do hospodářské trestné činnosti. Miloš Luknár (1990) věnuje celou kapitolu své knihy prezentaci spisu v kauze Babinský. Z něj vyplývá, že Babinský uplácel řadu lidí především nejrůznějším zbožím, potravinami a uměleckými díly. Podnikových prostředků využíval nejen pro vlastní obohacení, ale také pro

¹² Pro nižší stranické funkcionáře totiž mohlo plynout z těchto vazeb značné riziko. Pro zachování svých stávajících kompetencí a pozic se proto nepouštěli do ostrých konfrontací s Babinským.

potřeby pořádání večírků a honů. Prokuratura mluví také o nákupu falešného maturitního vysvědčení a dalších dílčích prohřešcích (srovnej Luknár 1990: 46–51).

Na základě své trestné činnosti byl na konci roku 1984 zatčen. Kromě něj však čelilo obvinění s machinacemi se socialistickým majetkem dalších 26 vysokých stranických funkcionářů. Režim tak částečně manifestoval odhodlání pro boj s „nepřáteli zřízení“, nicméně druhotně (a trochu nechtěně) upozorňoval na nefunkčnost systému, ve kterém existovala příležitost pro to, aby se korupce odehrávala v tak velké míře, ačkoli skutečné rozšíření korupce bylo ještě mnohem větší (Reed 1999: 139).

Případ Babinský znamenal poměrně silný impuls pro oživení diskuze o korupci. Ačkoliv by mohli mnozí namítnout, že se jednalo o pouhý jeden případ z mnoha, je potřeba si uvědomit, že i tento zdánlivě malý posun přinesl důležitou pobídku k úvahám o funkčnosti a nefunkčnosti stávajícího nastavení. Oficiálním záměrem sice bylo poukázání na to, že se strana dokáže vypořádat i s vysokými stranickými kádry, reálné poselství však bylo věci individuálního výkladu. Obžaloba vinila Babinského z mnoha přestupků vůči socialistické morálce, které však sám Babinský omlouval tvrzením, že pouze plnil příkazy „shora“. V jeho prospěch mluvily také některé výpovědi spoluobžalovaných, kteří uváděli, že právě díky jeho konexím se podařilo získat některé výhody, jako byla dodávka nákladních vozů či stavba budov pro potřeby podniku. Taková tvrzení však byla spíše než obhajobou jeho chování příkladem nefunkčnosti a problému tehdejšího hospodářství (srovnej Burčík 2012; Reed 1999: 139).

12. Postoj strany k problematice korupce a klientelismu

Jak již bylo v textu dříve zmíněno, Komunistická strana si byla problému korupčního jednání ve společnosti vědoma. Zároveň však také nebyla schopna příliš účinně proti takovému jednání zasáhnout. Výrazné vymezování se tedy uskutečňovalo především v rovinně rétorické. Korupce byla nazývána jako určitá „nemoc systému“, která odporuje myšlence socialismu a vychází z konzumního způsobu života, který přežívá v lidech z dob minulých. Důležitým apelem těchto prohlášení byl důraz na rozpor takového chování se socialistickou morálkou, socialistickými hodnotami, socialistickým způsobem odměňování apod. Oficiální prohlášení se nesla v podobném duchu, který uvádí Pešta (1988) v úvodu sborníku věnujícího se neoprávněnému obohacování: „[...] *tyto protispolečenské jevy parazitního způsobu života*

se přiči morálnímu a právnímu vědomí našich pracujících. Poctivě pracující občané vůči nim nejsou lhostejní a požadují důslednější přístup a postih“ (Pešta 1988: 5).

Problémem prvních let komunistické vlády byla snaha vštípit lidem socialistickou myšlenku a učinit z nich správné, což znamenalo především konformní, socialistické občany (často souhrnně označované jako „pracující“). Neustálé apelování na „socialistické hodnoty“ se však ve většině případů míjelo účinkem a u občanů stále převládala snaha dojít k co největším osobním ziskům, i za cenu zapojení se do korupčních praktik. Lidé stále odmítali nadřazení společenských zájmů svým vlastním, což bylo opět vysvětlováno určitým negativním dědictvím minulosti, které je potřeba odbourat. Strana v tomto ohledu apelovala na větší politickou aktivitu a snahu vymýtit toto negativní dědictví minulosti (Kmeť 2011: 267–269).

V 60. letech se v souvislosti s všeobecným uvolňováním objevují projevy, které jsou vůči existující situaci kritičtější a v mnoha ohledech pojmenovávají reálné problémy. Hlubší snahy o zlepšení systému však byly přerušeny invazí vojsk Varšavské smlouvy a období 70. a 80. let se neslo v duchu návratu k určité rétorické vágnosti. Samotná korupce sice v této době narůstala, strana jí však především v první polovině 70. let postupně věnovala stále menší pozornost. V plné síle se začalo ukazovat, že nejrůznější prohlášení a výzvy pro boj s těmito jevy se míjejí účinkem (Kmeť 2011: 270–275).

Posun, který se dle mého názoru v této oblasti odehrál, souvisel především s hlubší informovaností stranických špiček. Zatímco v prvních letech mají jejich prohlášení velmi obecný charakter a apelují především na identitu jedince, v pozdější době již disponují informacemi o sférách, v nichž se korupce odehrává, podobně jako konkrétními výsledky šetření. Takové informace bezesporu otřásaly legitimitou systému a *de facto* potvrzovaly existenci mnoha systémových nedostatků.

Důležitým posunem bylo vytvoření dokumentu s názvem *List předsednictva ÚV KSČ stranickým orgánům a organizacím na prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonosti, morálky a disciplíny*. Tento dokument upozorňuje na rozšíření korupce vedle oblasti hospodářské také do oblasti obchodu a služeb. Plnění zásad vyplývajících z tohoto dokumentu se stalo dlouhodobým závazkem strany. Očekávaný úspěch se však nedostavil a negativní společenské jevy přetrvávaly až do listopadu 1989 (Kmeť 2011: 276–284). Strana však potřebovala své odhodlání pro boj s těmito „nekalými živly“ prezentovat veřejnosti, k čemuž využívala státem kontrolovaná média. Filmové týdeníky,

televizní zpravodajství i tištěná média vyjadřovaly znechucení nad korupčním jednáním a apelovaly na socialistické občany, aby se neuchylovali k těmto aktivitám. O korupci se však mluvilo mnohem méně, než tomu je běžné po roce 1989. A proto se zmínky o ní objevovaly v tehdejších médiích poměrně zřídka. Navíc se selektivně vybíraly takové případy, které nahrávaly režimní rétorice a neupozorňovaly na prohřešky představitelů strany. Připustit korupci ve vlastních řadách by znamenalo snížit vlastní legitimitu, což rozhodně nebylo žádoucí (srovnej Šmíd 2013: 5–8; Holmes 2003: 194).

13. Korupce jako dědictví komunismu

V závěrečné kapitole své práce bych chtěl shrnout prvky „negativního dědictví“ období komunismu, které se naplno projeví v období transformace, a upozornit na určité dědictví, jež do značné míry determinovalo porevoluční vývoj v oblasti korupce. V tomto ohledu bych rád zmínil Holmesovo dělení do oblastí, v nichž lze vyzorovat dědictví komunismu (viz Holmes 2003: 193–206).

Období po pádu komunismu bylo ve všech státech střední a východní Evropy (včetně Československa) provázeno řadou změn na poli politickém, ekonomickém, ale také společenském. Určitou měrou si však státy stále nesly jisté břímě v podobě závislosti na vzorcích minulosti. Prvním znakem, který Holmes zmiňuje, je prvek nízké „morální odpovědnosti“, vyplývající z nepřijímání individuální odpovědnosti za své činy. Dědictví komunismu, kde v naddimenzovaných personálních strukturách hierarchické stavby nebylo takřka možné vyvodit osobní zodpovědnost, je patrné na první pohled. Druhým prvkem je jakási mlhavá hranice mezi institucemi, v tomto případě především mezi státem a stranou a v porevolučním období mezi státem a soukromou sférou. Často se proto objevují „střety zájmů“ spolu s větší mírou korupce ve společnosti. Třetím prvkem je další rozbuzení už tak rozsáhlého státního aparátu v souvislosti s nahrazováním dřívějších struktur. Úředníci získávají větší pravomoci, v souvislosti s čímž roste i riziko korupce. Samotní úředníci často transformují veřejný majetek do soukromých rukou, čímž si „dopomohou“ ke značným ziskům prostřednictvím zneužití své pozice v systému. Dokladem tohoto vývoje je proces privatizace státního majetku, který lze v mnoha ohledech označit za diskutabilní (srovnej Reed 1999: 159–204). Zde lze spatřit paralelu s obdobím socialismu především ve způsobu socialistického vlastnictví, kde „vše“ patřilo lidu a zneužití (zde spíše využití) socialistického majetku bylo chápáno jako zcela běžné (viz předešlý text) (Holmes 2003: 196).

Dalším reliktem komunistického období je v zemích střední a východní Evropy nízká míra respektu k formálním pravidlům, která jsou v postkomunistických zemích často obcházena či modifikována pro potřeby jednotlivců či určitého zájmového celku. Nelze opomenout ani klientské vazby, které se po dlouhá léta budovaly v nedostatkové ekonomice. Občané si zvykli na uspokojování svých zájmů skrze úzké vazby na druhé a tento vzorec chování si přenesli i do období postkomunismu. Zatímco v západních zemích je trendem větší občanská aktivita a participace v dobrovolných organizacích, v zemích střední a východní Evropy stále přetrvává tendence uzavírat se do úzkých kruhů, u kterých je zaručena stálá „funkčnost“. Svůj díl viny na tomto trendu jistě nese také negativní zkušenost z minulosti, kdy prvek dobrovolného členství ve společenské organizaci nebyl běžný, a lidé jej proto většinou vnímali jako určité „nutné zlo“ (Howard 2002: 293–294).

Transformace, které se odehrály ve státech střední a východní Evropy na konci 80. let, znamenaly zásadní přeměnu dřívějších politických a ekonomických pořádků a jejich přeměnu v demokratické a svobodně fungující prvky systému. Transformace se však často odehrávala v prostředí, kde stále platily dřívější, komunistické právní normy a chyběl zde určitý model, ke kterému by mohl systém směřovat (Holmes 2003: 197). Došlo k sociální dezorganizaci, v jejímž rámci se rozbujela i korupce (Frič 2001: 67–68), která se stala doprovázejícím jevem procesu transformace. Ten pro mnoho občanů postkomunistických zemí znamenal zklamání z nenaplněných očekávání (srovnej Howard 2002: 294–295).

Bohužel není možné se v rozsahu této práce blíže věnovat problematice rozvoje korupce v období transformace. Zároveň se však domnívám, že touto bezesporu zajímavou oblastí se z různých perspektiv kvalitně zabývá řada autorů (viz Reed 1999: 159–204; Tomášek 2006: 31–44; Grodeland – Koshechkina – Miller 1998; Naxera 2012a; Naxera 2012b aj.).

14. Závěr

Korupce a klientelismus byly mezi lety 1948–1989 v Československu bytostnou součástí systému. Ten sice usiloval o rovnostářství a korupci odsuzoval jako zhoubnou součást společnosti, která je v zásadním rozporu se socialistickým životním stylem (srovnej Šimečka 1990: 151; Pešta 1988: 5), zároveň však nedokázal účinně zkrotit touhu jedince dostat se výše, než byli ostatní. Korupce byla řadovými členy společnosti chápána jako morálně ospravedlnitelné jednání, jež využívá příležitostí, které se nabízejí, a uspokojuje požadavky, které by nebylo možné uspokojit oficiální cestou. Disfunkční dodavatelsko-odběratelské vztahy a nedostatek účinných prostředků pro boj s korupcí postupně vedly k etatizaci korupce a jejímu prostoupení napříč celou společností. Korupce se tak vlastně stala nepostradatelnou pro zachování funkčnosti systému (Frič – Kabele 1999: 31–32).

Tento „tichý pakt“ byl v podstatě důsledkem podoby systému, v němž dominovala komunistická strana. Ta odmítala jakoukoliv formu kontroly sebe sama a právo využívala jako nástroj vlastní politiky (Stanizkis 1989: 561). Strana se svým „budovatelským úsilím“ snažila o vybudování „lepšího Československa“, kde bude možné centrálně plánovat hospodářské aktivity a také prostřednictvím nomenklatury vykonávat přímou kontrolu nad jednotlivými zájmovými oblastmi (Kabele 2005: 498). Struktura těchto vlivných činitelů pochopitelně disponovala značnou mocí, kterou bylo možné zneužívat, ale také využívat. Vytvoření vazby s jedincem disponujícím mocí bylo velmi výhodné pro obě strany. Řetězy klientských vazeb totiž často zahrnovaly i konexe, které umožnily uspokojení takových potřeb, které by jinak musely zůstat nesplněny.

Specifika, která vyplývají z povahy socialistického hospodářství, vnesla do systému mnohé sporné body, které se staly podnětem pro bujení korupce. Koncept centrálně plánovaného hospodářství, společenského vlastnictví a systému přerozdělování zdrojů se postupně ukázal být jako nepřilíš funkční. Jediným společným jmenovatelem, který jej udržoval v chodu, byl právě systém silné státní moci (Volejníková 2007: 177). Státní vlastnictví v centrálně pánované ekonomice přinášelo neustálý „boj o lepší zdroje“. Motivací představitelů jednotlivých podniků bylo získat co největší část zdrojů. Zároveň však neexistovala přílišná motivace pro zvyšování objemu výroby, protože takový proces by přinesl navýšení plánu pro budoucí rok. Cestou proto byla cílená „úprava“ plánů tak, aby zde nevznikala nutnost navyšovat plán (Kabele 2005: 521).

Vývoj československé ekonomiky navíc přinesl řadu rozporuplných momentů, které způsobily snížení míry důvěry v systém jako takový. Zmínit můžeme například poválečnou kolektivizaci, měnovou reformu v roce 1953 či pokus o ekonomické reformy v druhé polovině 60. let a jejich následný útlum v období normalizace. Již v prvních letech komunistické vlády, kdy stále převládal étos „nových pořádků“, se začalo ukazovat, že vláda jedné strany má i mnohé stinné stránky. V důsledku nepopulárních kroků, jakými byly znárodnování a měnová reforma, rostl despekt občanů (Kabele 2005: 101–104). Stát nebyl schopen uspokojovat své cíle v takové míře, v níž si je stanovil, a občané proto hledali nejrůznější způsoby, jak „alternativně“ uspokojit své požadavky.

Závan změny přinesla až uvolněná 60. léta a myšlenky reform, které by zaváděly (i když v omezené míře) některé tržní principy (Brada 1991: 172). Pokusy o změnu však byly ukončeny srpnovými událostmi roku 1968 a především následným obdobím normalizace. To lze chápat jako určité období stagnace, kdy se naplno projevovaly některé dlouhodobé strukturální nedostatky systému. Režim, který nechtěl, ale ani nemohl připustit kritiku na svou stranu, proto žádal po občanech především konformitu. Výměnou za ni poskytoval tichou toleranci ke stínovým aktivitám (srovnej Frič – Kabele 1999: 32) a výrazně kvitoval fenomén úniku do osobní sféry. Českoslovenští občané proto necítili potřebu promlouvat do věcí veřejných, ale raději se soustředili na vlastní požitky ve sféře volnočasových aktivit a získávání majetku (Müller 2012: 226).

Ani v této soukromé sféře však nebylo možné plně spoléhat na možnosti státu. V mnoha oblastech byl totiž značně limitován, což běžný občan asi nejvíce pociťoval ve špatně fungujících dodavatelsko-odběratelských vztazích. Některé druhy zboží zůstávaly běžně nedostupné a pro jejich získání bylo potřeba využít klientských vazeb či poskytnout úplatek, velmi často se jednalo také o kombinaci obojího. V prostředí, kde poptávka velmi často převyšovala nabídku, se z lidí, kteří disponovali přístupem k takovému zboží, stávaly vlivné články klientských sítí (Petrovský 2007: 32; Otáhal 2007: 8). Tato sféra stínové ekonomiky tak vlastně představovala „lépe zásobenou“ alternativu oficiálního trhu. Jedinec zde mohl získat nedostatkové zboží v podstatě hned, což na běžném trhu obvykle nebylo možné. Hlavní roli zde hrála ochota zaplatit za takové zboží i vyšší částku než na oficiálním trhu. Podobná situace panovala i ve službách, kde se obvykle poskytnutí drobné úplaty proměnilo v kvalitnější úroveň servisu (Otáhal 2007: 8).

Režim si byl vědom, že v praxi je korupce takřka všudypřítomná. Straničtí funkcionáři se jí věnovali i ve svých prohlášeních, ale jejich rétorika ve vztahu ke korupci byla spíše vágní. Omezovala se především na angažovaná prohlášení, která bohužel nepřinášela žádná konkrétní řešení. V průběhu let se však zvětšovala informovanost strany o problematice korupce, což také motivovalo snahu dovést některé korupční případy k potrestání viníka. Nejčastější byly, řekněme drobné případy korupce týkající se jednotlivců bez větších stranických funkcí (srovnej Pešta 1988). Korupce vysokých činníků strany pochopitelně nebyla primárním předmětem zájmu a medializace selhání straníka by straně rozhodně neprospěla. I tak ale do médií pronikly minimálně dva velké případy, které jsem popsals ve své práci. Oba tyto případy se dostaly na světlo světa v období určitého uvolňování poměrů a oba silně poukázaly na negativní „možnosti“, které skýtalo socialistické hospodářství.

Více než 40 let komunistické vlády se na společnosti podepsalo v mnoha ohledech, nicméně z hlediska zkoumaného tématu korupce její dědictví spočívá především v určitých vzorcích, které přetrvávají až do období transformace (srovnej Holmes 2003: 193–206). Jako příklad může sloužit neochota občanů podílet se na zájmové činnosti a setrvalé uzavírání se do soukromé roviny (Müller 2003: 194). Z hlediska korupce se socialismus ve svém závěru jevil jako vyčerpaný a eventuální zisky v rámci procesu transformace jako velmi lákavé (Reed 1999: 141–142).

Ve své práci jsem se snažil představit nejen korupci jako takovou, ale také širší souvislosti, které ji ovlivňovaly. Domnívám se, že korupci a klientelismus motivovaly nejen snahy o dosažení ekonomických cílů, ale také určitá vnitřní potřeba člověka vymezit se vůči systému v duchu hesla *Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu*. Korupci podněcovala existence státního monopolu, přičemž dlouhé období jejího uplatňování vytvořilo určitý úzus, který v české společnosti stále přežívá a na jehož překonání bude potřeba delší časový úsek.

15. Resumé

This paper deals with the topic of corruption and clientelism in communistic Czechoslovakia. I guess that corruption is still quite a big issue in the Czech society and it is also often regarded as the result of post-revolutionary development. The aim of this paper is to show that such behavior was widespread even in the period of communism and not only after the fall of communism.

At the beginning of this thesis I am trying to define theoretical base of corruption, clientelism, party patronage and some other terms, which are related to these issues. The next section describes specific features of the communist regime which distinguishes it from other political systems. The main part of this bachelor's thesis is focused on the transformation of corruption during the time and its characteristics in different historical periods, from the dogmatic 50s, over a period of normalization until November 1989. The historical probe is accompanied by the part devoted to the nomenclature elites and their involvement in this type of behavior. Another part is dedicated to description of the economic development of Czechoslovakia, because corruption and clientelism were mutually interconnected with economy, mostly due to poorly functioning system of centrally planned economy. Practical ineffectiveness of the system are illustrated in the next section devoted to the practice of corruption in society. This part presents a general description of the functioning of these informal relationships and there are also some real examples of corruption. This paper also examines the reflection of corruption in the opinions and policies of the Communist Party of Czechoslovakia.

According to the information from this bachelor thesis, it is possible to summarize few conclusions. Corruption and clientelism were virtually present in all levels of life in communist Czechoslovakia, so fighting with them was therefore very complicated. The party was aware of this situation, but it was not very proactive in fighting with corruption. While the corruption was unequivocally rejected in the initial phase of communism, in the final stage it has been rather quietly tolerated by the ruling party in exchange for conformist behavior of the people. On the one hand, these informal channels along with the black market helped to satisfy demand, but on the other hand they caused a great damage to the socialist economy. Some behavior patterns from the communist era disappeared, but most of them were transferred to the post-revolutionary period. And I recon, that a better understanding of the

evolution of the situation before 1989 can help us to understand the nature of corruption and clientelism in nowadays society better as well.

16. Seznam použité literatury a zdrojů

16.1 Odborná literatura

Bálek, Alexej (2007). Československá ekonomika v 80. letech 20. století. *Acta Oeconomica Pragensia* 15 (7), s. 45–54.

Bárta, Milan (2013). Peněžní reforma 1953 ve zprávách ministerstva národní bezpečnosti. *Paměť a dějiny* 7 (3), s. 58–64.

Brada, Josef C. (1991). The Economic Transition of Czechoslovakia from Plan to Market. *Journal of Economic Perspectives* 5 (4), s. 171–177.

Burčík, Matuš (2012). Babinského odsúdili za korupciu, teraz kraľuje Trstenej. *SME* 29. 6. 2012.

Cviklová, Lucie (2008). *Politické a společenské postavení bývalých československých nomenklaturních elit v období tzv. normalizace. Okolnosti jejich rozkladu a vybrané aspekty jejich adaptace* (Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky).

Enste, Dominik H. – Schneider, Friedrich (2000). Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *Journal of Economic Literature* 38 (1), s. 77–114.

Falk, Barbara J. (2003). Post-Communism's First Decade: A Primer for Non-Specialists. *Canadian Journal of Political Science* 36 (2), s. 417–437.

Fassmann, Martin (2002). *Stínová ekonomika I, příčiny, důsledky, měření* (Praha: Sondy).

Fassmann, Martin (2003). *Stínová ekonomika II (stínová ekonomika v České republice)* (Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky).

Findlay, Ronald – Wellisz, Stanislaw (1986). Central Planning and the 'Second Economy' in Soviet-Type Systems. *The Economic Journal* 96 (383), s. 646–658.

Frič, Pavol (1999). Korupční klima v ČR. In: Frič, Pavol a kol., *Korupce na český způsob* (Praha: G plus G), s. 73–115.

Frič, Pavol – Kabele, Jiří (1999). Korupce jako sociální fenomén. In: Frič, Pavol a kol., *Korupce na český způsob* (Praha: G plus G), s. 9–47.

Frič, Pavol (2001). Korupce – deviantní chování, nebo sociální dezorganizace? Příklad české policie. *Sociologický časopis* 37 (1), s. 65–72.

Georgiev, Plamen K. (2008). Corruptive Patterns of patronage in South East Europe (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften).

Grodeland, Ase B. – Koshechkina, Tatyana Y. – Müller, William L. (1998). What is to be done about Corrupt Officials? Public Opinion and Reform Strategies Inpost-Communist Europe. *International Review of Administrative Sciences* 65 (2), s. 235–249.

Hájek, Martin – Kabele, Jiří (2008). *Jak vládli? Průvodce hierarchiemi reálného socialismu* (Brno: Doplněk).

Hájek, Martin (2003). Vládnutí na úrovni Ústředního výboru KSČ. In: Kabele, Jiří a kol. (2003), *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let* (Praha: Sociologický ústav), s.61–105.

Hilgers, Tina (2011). Clientelism and conceptual stretching: differentiating among concepts and among analytical levels. *Theory and Society* 40 (5), s. 567–588.

Holman, Robert (2000). *Transformace české ekonomiky v komparaci s ostatními zeměmi střední Evropy* (Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku).

Holmes, Leslie (2003). Political Corruption in Central and Eastern Europe. In: Bull, Martin J. – Newell, James L. eds. , *Corruption in Contemporary Politics*. (New York: Palgrave Macmillan), s. 193–206.

Howard, Marc M. (2002). Postcommunist Civil Society in Comparative Perspective. *Demokratizatsiya* 10 (3), s. 285–305.

Hullová, Monika (2007). Korupcia a možnosti jej kontroly. In: Lupták, Ľubomír a kol., *Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia 2006 – 2007* (Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky).

Chmelík, Jan – Tomica, Zdeněk (2011). *Korupce a úplatkářství. Charakteristika, způsoby páchání, právní aspekty, postupy při vyšetřování* (Praha: Linde).

- Jowitt, Ken (1983). Soviet Neotraditionalism: The Political Corruption of a Leninist Regime. *Soviet Studies* 35(3), s. 275–297.
- Kabele, Jiří (1999). Česká byrokracie a korupce. In: Frič, Pavol a kol., *Korupce na český způsob* (Praha: G plus G), s. 211–254.
- Kabele, Jiří a kol. (2004). *Výklady vládnutí v reálném socialismu* (Praha: Matfyzpress).
- Kabele, Jiří (2005). *Z kapitalismu do socialismu a zpět. Teoretické vyšetřování přerodů Československa a České republiky* (Praha: Karolinum).
- Kalinová, Lenka (2007). Sociální kontext ekonomické reformy v 60. letech 20. století. *Acta Oeconomica Pragensia* 15 (7), s. 233–246.
- Karklins, Rasma (2002). Typology of Post-Communist Corruption. *Problems of Post-Communism* 49 (4), s. 22–32.
- Keller, Jan (1995). *Dvanáct omylů sociologie* (Praha: Sociologické nakladatelství).
- Klaveren, Juwelier van (1957). Corruption as a Historical Phenomenon. In: Heidenheimer, Arnold J. – Johnston, Michael – LeVine Victor T. eds., *Political Corruption: a Handbook*. (New Jersey: Transition Publishers), s. 73–86.
- Klvačová, Eva eds. (2007). *Lobbing a korupce při tvorbě veřejné politiky* (Praha: Prospektrum).
- Kocian, Jiří – Pernes, Jiří – Tůma, Oldřich a kol. (2004). *České průšvihy aneb prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848–1989* (Brno: Barister & Principal).
- Kopecký, Petr – Scherlis, Gerardo (2008). Party Patronage in Contemporary Europe. *European Review* 16 (3), s. 355–371.
- Kouba, Karel (1991). Systemic Changes in the Czechoslovak Economy and Its Opening to World Markets. *Soviet and Eastern European Foreign Trade* 27 (2), s. 3–16.
- Kpundeh, Sahr J. (1998). Political Will in Fighting Corruption. In: Hors, Irene – Kpundeh, Sahr J. eds., *Corruption & integrity improvement initiatives in developing countries* (New York: United Nations Development Programme), s. 91–110.

Kurer, Oscar (1993). Clientelism, corruption, and the allocation of resources. *Public Choice* 77 (1), s. 259–273.

Kmeť, Norbert (2011). "V rozpore so socialistickou morálkou vyžadujú niektorí pracovníci rôzne úplatky za vybavovanie vecí a zabezpečovanie úloh, ktoré patria k ich povinnostiam." Vedenie komunistickej strany a jeho prejavy o korupcii. *Forum historiae* 2011 (2), s. 266–284.

Ladeneva, Alena (2009). Corruption in Postcommunist Societies in Europe: A Re-examination. *Perspectives on European Politics and Society* 10 (1), s. 69–86.

Lewin, Moshe (2005). *The Soviet Century* (London: Verso).

Luknár, Miloš (1990). *Kráľ Oravy: Kauza Babinský* (Bratislava: Práce).

Macák, Milan (2006). *Dvoji tvář hazardního hráče. Jan Šejna pod drobnohledem VKR* (Praha: Ministerstvo obrany).

Marda, Radim (2003). *Kultura protestu a politizace každodennosti* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Mlčoch, Lubomír (1992). Československý ekonomický systém v 70. a 80. letech. In: Kameníček, Jiří – Kouba, Karel, *Trh versus plán - půl století sporů* (Praha: Karolinum).

Mlčoch, Lubomír (1997). *Zastřená vize ekonomické transformace. Česká ekonomika mez minulostí a budoucností (institucionální pohled)* (Praha: Karolinum).

Možný Ivo (1991). *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce* (Praha: Sociologické nakladatelství).

Možný, Ivo (2009). *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce* (Praha: Slon).

Müller, Karel (2003). *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska* (Praha: Triton).

Müller, Karel B. (2012). *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity* (Plzeň: Aleš Čeněk).

- Musil, Jiří (1992). Czechoslovakia in the Middle of Transition. *Czechoslovak Sociological Review* 28, s. 5–21.
- Naxera, Vladimír (2012a). Korupce a postkomunismus. *Central European Political Review* 14 (2–3), s. 248–271.
- Naxera, Vladimír (2012b). Občanská společnost, korupce a (ne)důvěra – dílčí příspěvek k pochopení povahy a dopadů korupce v postkomunistických společnostech. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 2012 (3), s. 102–120.
- Olteanu, Tina (2011). Korupcia – dedičstvo štátneho socializmu? *Forum Historiae* 5 (2), s. 285–289.
- Otáhal, Tomáš (2007). Vývoj korupce v SR v období transformace [nepublikováno].
- Pedersen, Karin, H. – Johannsen, Lars (2005). Corruption: Commonality, causes & consequences comparing 15 ex-communist countries [nepublikováno].
- Pechová, Martina (2001). Max Weber – myslitel a politik. *Sociologický časopis* 37 (4), s. 463–471.
- Pešta, Karel (1988). *O činnosti kontroly v oblasti neoprávněného obohacování (korupce a úplatkářství)* (Praha: Výbor lidové kontroly ČSSR).
- Petrovský, Karel (2007). *Korupce po česku aneb korupce očima průměrného Čecha* (Praha: Eurolex Bohemia).
- Reed, Quentin (1999). Politická korupce v postkomunistické společnosti. In: Frič, Pavol a kol., *Korupce na český způsob* (Praha: G plus G), s. 116–158.
- Rychlík, Jan (2012). *Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR).
- Řihák, Hynek (2013). *U rudého snědeného krámu* (Brno: Ludwig von Mises institut).
- Stanizkis, Jadwiga (1989). The Dynamics of a Breakthrough in the Socialist System: An Outline of Problems. *Soviet Studies* 41 (4), s. 560–573.
- Staniszki, Jadwiga (2006). *Postkomunismus. Zrod hádanky* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Szelenyi, Ivan – Treiman, Donald, J. – Matějů, Petr (1991). Vývoj sociální stratifikace a rekrutace elit ve východní Evropě po roce 1989: výzkumný projekt. *Sociologický časopis* 27 (3), s. 276–298.

Šimečka, Milan (1990). *Obnovenie poriadku* (Bratislava: Archa).

Šrubař, Ilja (1991). Společnost a sítě. *Přítomnost* 2(2), s. 1–9.

Štička, Michal a kol. (2008). *Korupce a protikorupční politika ve veřejné správě* (Praha: Transparency International).

Šulc, Zdislav (2004). *Stát a ekonomika* (Praha: Karolinum).

Tanzi, Vito (1998). Corruption Around the World. Causes, Consequences, Scope, and Cures. *International Monetary Fund Staff Papers* 45 (4), s. 559–594.

Tomášek, Marcel (2006). Systémové zdroje korupce v čase společenské změny v makro-sociologickém pohledu. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít – Šimíček, Vojtěch eds., *Korupce. Projevy a potírání v České republice a Evropské unii* (Brno: Masarykova univerzita), s. 31–44.

Večerník, Jiří (1995). Staré a nové ekonomické nerovnosti: případ českých zemí. *Sociologický časopis* 31 (3), s. 321–334.

Vodička, Karel (2007). Politický systém komunistického Československa. In: Cabada, Ladislav – Vodička, Karel (2007), *Politický systém České republiky: historie a současnost* (Praha: Portál), s. 55–112.

Volejníková, Jolana (2007). *Korupce v ekonomické teorii a praxi* (Praha: Profess Consulting).

Vymětal, Petr (2006). Typologie korupce. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít – Šimíček, Vojtěch eds., *Korupce. Projevy a potírání v České republice a Evropské unii* (Brno: Masarykova univerzita), s. 13–30.

16.2 Internetové zdroje

Bárta, Milan (2010). Dějiny 1948–1960. *Stopy totality* (<http://www.stopytotality.org/ke-stazeni/dejiny-1948-1960>, 15. 3. 2014).

ČT24 (2012). "Semínkový generál" Šejna – podvodník, či politický uprchlík (<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/192945-seminkovy-general-sejna-podvodnik-ci-politicky-uprchlik/>, 19. 3. 2014).

ČNB (2013). *Inflace a černý trh*

http://www.historie.cnb.cz/cs/menova_politika/5_menova_politika_v_podrucu_direktivniho_planovani/3_inflace_a_cerny_trh/, 12. 3. 2014).

ČNB (2013a). *Ekonomický vývoj na území České republiky*

(http://www.historie.cnb.cz/cs/menova_politika/prurezova_temata_menova_politika/1_ekonomicky_vyvoj_na_uzemi_ceske_republiky.html, 12. 3. 2014).

Šmíd, Milan (2013). Česká média a jejich role v procesu politické změny roku 1989. *Louč* (<http://www.louc.cz/pril01/listopad.pdf>, 21. 3. 2013), s. 1–8.

Teplý, Jaroslav (1990). Rekonstrukce ČS. Socialistického hospodářství. *Britské listy* (<http://blisty.cz/video/Teply.pdf>, 14. 4. 2014).

The Economist (2004). *In the shadows* (<http://www.economist.com/node/2766310>, 22. 3. 2014).

Transparency International (2011). *Co je to korupce* (<http://www.transparency.cz/korupce/>, 10. 2. 2014).

World Bank (1997). *Helping Countries Combat Corruption. The Role of the World Bank* (<http://www1.worldbank.org/publicsector/anticorrupt/corruptn/corrptn.pdf>, 10. 4. 2014), s. 8.